

BELEŠKE

Izvorno pisana imena autora nalaze se u bibliografiji radi lakše pretrage na internetu. U Beleškama su transkribovana na srpski. Prevodi naslova dela dati su u uglastim zagradama, i kad su naslovi izvorno španski i kad su na španski prevedeni s nekog drugog živog jezika; u ovom poslednjem slučaju, skraćena „šp. izd.“ označava špansko izdanje. Naslovi dela objavljenih kod nas preuzeti su u postojećoj verziji. Imena izdavačkih kuća i gradova u kojima posluju ostavljena su u originalu

Prolog

Apulej, „El asno de oro“ [šp. izd. Zlatni magarac], III 28 (antička priča o razbojnicima); Horacije, „Satire“, I 5,7 (prolivi koje su putnici dobijali zbog pijenja loših voda); L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barselona, 2003, str. 44 (opunomoćenici za kupovinu knjiga u službi egipatskih kraljeva); „Carta de Aristeas“ [Aristejevo pismo], 9, (Aleksandrijska biblioteka želi da skupi sve knjige na svetu); Galen „Komentar na 'Hipokratove humore'“, XVII, str. 607, Izd. Kühn (prevara Atinjana kojom su zadržali originale tragedija); Galen,

„Comentario a 'Sobre los humores de Hipócrates'“ [šp. izd. Komentar na 'Hipokratove humore'“], XVII, str. 601, Ed. Kühn (brodska dna); Epifanije, „Sobre medidas y pesos“ [šp. izd. O merama i tegovima], XLIII, str. 52, Minj, „Patrologia Graeca“ (pismo svim vladarima na zemlji); Galen, „Comentario a 'Sobre los humores de Hipócrates'“ [šp. izd. Komentar na 'Hipokratove humore'“], XV, str. 109, Izd. Kühn (krivotvorenja); Markelin, „Vida de Tucídides“ [šp. izd. Tukididov život], 31-34 (ono što Tukidid nije ispričao); „Carta de Aristeas“ [Aristejevo pismo], 10, (koliko knjiga već imamo?)

I Grčka

Poglavlje 1: Herod, „Mimiambos“, I, 26 - 32 (podvođačica nabraja zavođenja u Aleksandriji).

Poglavlje 2: Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], IX, 58, 119 - 121 (biser rastvoren u sirćetu); Plutarh, „Vidas paralelas. Antonio“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Antonije], 58, 5 (Marko Antonije poklanja 200.000 knjiga) i 27 (opis Kleopatre).

Poglavlje 3: Plutarh, „O Aleksandrovom bogatstvu i vrlini“ I, 5 = „Moralia“ 328C (Aleksandar je osnovao sedamdeset gradova); Plutarh, „Vidas paralelas. Alejandro“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Aleksandar], 8, 2 (Aleksandar je spavao s „Ilijadom“ pod jastukom“) i 26, 5 (homerski san i osnivanje Aleksandrije); Homer, „Odisea“ [šp. izd. Odiseja], IV pevanje, 351-359 (ostrvo Faros); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XVII, 1, 8 (nacrt Aleksandrije).

Poglavlje 4: Plutarh, „Vidas paralelas. Alejandro“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Aleksandar], 21 (velikodušnost prema Darijevoj porodici); 26, 1 (kovčeg s „Ilijadom“)

Poglavlje 5: Arijan, „Anábasis de Alejandro“ [šp. izd. Aleksandrova anabaza], V, 25-29 (makedonski oficiri odbijaju da produže dalje).

Poglavlje 6: Arijan, „Anábasis de Alejandro“ [šp. izd. Aleksandrova anabaza], VII, 4 (vernčanja u Suzi).

Poglavlje 8: „Antiguo Testamento, Libro de los Macabeos“ [Stari zavet, Knjiga o Makabejcima], 1, 1-9 (Aleksandar u Bibliji); Sura XVIII, redovi 82-98 (Aleksandar u Kuranu); Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijska biblioteka], XVII, 72 (Aleksandar pali Persepolj); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], II, 1, 9 (svi koji pišu o Aleksandru više vole čudeno od stvarnog).

Poglavlje 9: „Astronomical Diaries from Babilonia“ [Astronomski dnevnic iz Vavilona], tom I, 207, Ed. A. J. Sachs y H. Hunger (jedan vavilonski pisar beleži Aleksandrovu smrt); Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijska biblioteka], XVIII, 1, 4 i sledeće (borbe između Aleksandrovih prijatelja posle njegove smrti); Plutarh, „Vidas paralelas. Alejandro“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Aleksandar], 77 (noseća Roksana uklanja svog protivnika i drugi porodični zločini); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XV, 2, 9 (Seleuk prodaje Indiju za petsto ratnih slonova).

Poglavlje 10: „Greek Historical Inscriptions 404 - 323 BC 433“ [Grčki istorijski natpisi od 404. do 323. p. n. e. 433], Ed. P. J. Rhodes y R. G. Osborne (Aleksandar ukazom objavljuje da celu zemlju smatra svojom); Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijska biblioteka], XVIII, 4, 4 (Aleksandar je sanjao da napravi zajednicu Azije i Evrope); Ceces, „De comoedia“, str. 43, izd. Koster (prevodi knjiga svih naroda za Aleksandrijsku biblioteku); „Carta de Aristeas“ [Aristejevo pismo], 30. i sledeće (Septuaginta); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XXX, 2, 4 (prevod tekstova pripisanih Zaratustri); Josif Flavije, „Contra Apión. Sobre la antigüedad del pueblo judío“ [šp. izd. Protiv Apiona. O starini jevrejskog naroda], I, 14 (egipatski istoričar Maneton); Josif Flavije, „Antigüedades judías“ [šp. izd. Jevrejske starine], III, 6 (priča o Berosu Haldejcu); Arijan, „Anábasis de Alejandro“ [šp. izd. Aleksandrova anabaza], V, 6, 2 (pominjanje eseja o Indiji koji je napisao Megasten).

Poglavlje 12: Lorens Darel, „Justine“ [šp. izd. Justina], treći deo (hamsin); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija

prirode] XIII, 22, 71 (opis biljke papirus i njene namene); Antiguo Testamento, Éxodo [Stari zavet, Knjiga izlaska] 2, 3 (Mojsije ostavljen u papirusnoj korpi).

Poglavlje 13: Enciclopedia bizantina *Suda*, *sub voce* Leonatos Vizantijska enciklopedija, *Suda*, *sub voce* Leonatos], (jedan Aleksandrov vojskovođa oponaša njegovu frizuru i stil); Pausanija, „Descripción de Grecia“ [šp. izd. Opis Grčke], I, 6, 2, i Teokrit, „Idilio XVII. Encomio de Ptolomeo“ [šp. izd. Idila XVII. Pohvala Ptolemeja], 20-34 (aluzije na Ptolemeja kao Aleksandrovog polubrata); Plutarh, „Vidas paralelas“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Eumen], 13, 6-8 (Eumen u snu priča s Aleksandrom); Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijaska biblioteka], XIX, 15, 3-4 (sastanak kojim predsestava Aleksandrov prazan presto) i XVIII, 26-28 (pogrebna kočija i otmica Aleksandrovog leša); Olaf B. Rader, „Tumba y poder. El culto político a los muertos desde Alejandro Magno hasta Lenin“ [šp. izd. Grob i moć. Politički kult mrtvih od Aleksandra Velikog do Lenjina], Ed. Siruela, Madrid, 2006, str. 165.186 (peripetije Aleksandrovog leša); Svetonije, „Vida de los doce Césares. Augusto“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Avgust], 18, 1 (Avgust pred Aleksandrovim balzomovanim telom); Kasije Dion, „Historia romana“ [šp. izd. Rimaska istorija], LI, 16, 5 (Avgust slama nos mumiji); „Vita Marciana“, 6 (Aristotel, „čitač“); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XIII, 1, 54 (Aristotel je prvi skupio zbirku knjiga i pokazao egipatskim kraljevima kako da organizuju biblioteku).

Poglavlje 14: „Carta de Aristeas“ [šp. izd. Aristejevo pismo], 29 (Demetrijev izveštaj kralju o nabavci za biblioteku), 35-40 (pismo Eleazaru), 301-307 (prevod Sedamdesetorice).

Poglavlje 15: Plutarh, „Sobre la fortuna o virtud de Alejandro“ [šp. izd. O Aleksandrovom bogatstvu i vrlini], I, 5 = „Moralia“ 328 D (Homera čitaju u Aziji, a tragičare u Persiji, Suzi i Gedroziji); Josif Flavije, „Contra Apión“ [šp. izd. Protiv Apiona], II, 35 (Jevreji zauzimaju najbolju aleksandrijsku četvrt); Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijaska

biblioteka], XL, 3, 4 (Hekata se žali na jevrejsku ksenofobiju), i I, 83, 8-9 (stranac pretučen zato što je ubio mačku).

Poglavlje 16: Tukidid, „Historia de la guerra del Peloponeso“ [šp. izd. Istorija rata na Peloponezu], II, 41 (Atina, grčka škola); Plutarh, „Non posse suaviter vivi secundum Epicurum“ 1095 d (Ptolemej I osniva Muzej); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XVII, 1, 8 (opis Muzeja); Kasije Dion, „Historia romana“ [šp. izd. Rimska istorija], LXXVIII, 7 (materijalne povlastice članova Muzeja); Atenej, „Banquete de los eruditos“ [šp. izd. Gozba sofista], I, 22 D (kljuvanje u kavezu muza); Kalimah, „Yambos“ [šp. izd. Jambi] I (članovi Muzeja su surevnjivi jedni prema drugima).

Poglavlje 17: Džudit Mekenzi, „Architecture of Alexandria and Egypt 300 B.C. to A.D. 700“ [Arhitektura Aleksandrije i Egipta od 300. p. n. e. do 700 n. e.], str. 41 (arapski opisi Svetionika).

Poglavlje 18: Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XVII, 1, 6 (gat, luka i Aleksandrijski svetionik); Sinesije, „Elogio de la calvicie“ [šp. izd. Pohvala ćelavosti], 6 (statue u aleksandrijskom Muzeju).

Poglavlje 19: Avgustin, „Confesiones“ [šp. izd. Ispovesti], VI, 6, 3 (Ambrozijevo čitanje u tišini).

Poglavlje 20: Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XVII, 1, 8 (Aleksandrov zlatni sarkofag zamenjen jeftinijim); Aftonije, „Progymnasmata“ XII (opis biblioteke u Serapeumu zbog čega su se u gradu stekli uslovi za filozofiranje); Ceces, „De comoedia“, XX (broj knjiga u aleksandrijskim bibliotekama); Epifanije, „Sobre medidas y pesos“ [šp. izd. O merama i tegovima], 324-329 (54.800 knjiga u Velikoj biblioteci); „Carta de Aristeas“ [šp. izd. Aristejevo pismo], 10 (dvesta hiljada knjiga u Velikoj biblioteci); Aul Gelije, „Noches áticas“ [šp. izd. „Atičke noći“, VII, 17, 3, i Amijan Markelin, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], XXII, 16,13 (sedamsto hiljada knjiga u Velikoj biblioteci).

Poglavlje 21: <http://www.bodleian.ox.ac.uk/bodley/news/2015/oct-19> (svakog dana treba pronaći prostora za hiljadu novih knjiga u Biblioteci Bodleani); <http://www.oxfordtoday.ox.ac.uk/features/oxford-underground> (tuneli s knjigama ispod grada

Oksforda). <http://www.cherwell.org/2007/11/16/feature-the-bods-secret-underbelly/> (poseta tunelima).

Poglavlje 22: H. M. Vernon, „A History of the Oxford Museum“ [Istorija oksfordskog Muzeja], str. 15 (prvi muzej u modernom smislu reči).

Poglavlje 23: L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 23 (biblioteke na antičkom Bliskom istoku).

Poglavlje 24: Diodor Sicilijanski, „Biblioteca histórica“ [šp. izd. Istorijska biblioteka], I, 49, 3 (biblioteka, „mesto brige o duši“); F. Baes, „Los primeros libros de la humanidad. El mundo antes de la imprenta y el libro electrónico“ [Prve knjige čovečanstva. Svet pre štampe i elektronska knjiga], Editorial Fórcola, Madrid, 2013, str. 108 (prednosti pisarskog zanimanja u Egiptu); „Bulletin de la Société Française d'Égyptologie“ [Bilten francuskog egiptološkog udruženja], 131, 1994, str. 16-18 (poslednji natpis hijeroglifskim pismom); <http://rosetta-project.org> (Projekat Rozeta).

Poglavlje 25: Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XIII, 23, 74-77 (osam vrsta papirusa); N. Luis, „Papyrus in Classical Antiquity“ [Papirus u klasičnoj antici], str. 92 (trgovina papirusom); Enciclopedia bizantina *Suda*, *sub voce* Aristophanes Byz. [šp. izd. Vizantijska enciklopedija, *Suda*, *sub voce* Aristofan Vizantijski], (bibliotekar zatvoren zato što je pokušao da pobegne u Pergam); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XIII, 21, 70 (zabrana uvoza papirusa za biblioteku u Pergamu i otkriće pergamenta).

Poglavlje 26: Herodot, „Historia“ [šp. izd. Istorija], V, 35, 3, i Polijen, „Estratagemas“ [šp. izd. Strategmata] I, 24 (tetovirana poruka).

Poglavlje 27: P. Votson, „Ideas, historia intelectual de la humanidad“ [izd. na španskom; Ideje, istorija čovekovog mišljenja], 2006, str. 601 (proračun koliko je kože potrebno za jedan rukopis).

Poglavlje 28: P. Nels, „Renaissance Libraries“ [Renesansne biblioteke], u D. H. Stem, „International Dictionary of Library History“

[Međunarodni rečnik istorije biblioteka], 2001, str. 151 (Biblioteka Manastira San Marko i moderno poimanje javne biblioteke).

Poglavlje 29: Kvintilijan, „Institutiones oratorias“ [šp. izd. Obrazovanje besednika] I, 8, 20 (Didim Knjigozaborav); Seneka, „Epístolas a Lucilio“ [šp. izd. Pisma prijatelju Luciliju], 88, 37 (Didim je napisao 4.000 knjiga); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], pref. 25 (Apionov nadimak)

Poglavlje 30: Herodot, „Historia“ [šp. izd. Istorija], II, 53, 2 (Homer je živeo u IX veku); B. Graciozi, „Inventing Homer“ [Izmišljanje Homera], 2002, str. 98 i sled. (rasprave o Homerovoj epohi i mestu rođenja); Atenej, „Banquete de los eruditos“ [šp. izd. Gozba sofista], VIII 277 E (mrvice s Homerove gozbe); Platon, „La República“ [šp. izd. Republika], X, 606 d - 607 a (Platon izbacuje Homera iz svoje idealne republike); Vitruvije, „Arquitectura“ [šp. izd. Arhitektura], VII, predgovor 8-9 (Zoil, Homerov bičevalac); „Ilíada“ [šp. izd. Ilijada], XXIV, 475 i sledeći (suze Ahilove i trojanskog kralja); Homer, „Odisea“ [šp. izd. Odiseja], V, 1 - 270 (Ulisi napušta Kalipso).

Poglavlje 31: Robin Lejn Foks, „El mundo clásico. La epopeya de Grecia y Roma“ [šp. izd. Klasični svet. Grčka i rimska epopeja], str. 52 (prvi evropski epski junak, crnac); Matijas Murko, „La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XX e siècle“ [Epska narodna poezija u Jugoslaviji početkom XX veka], Pariz, 1929. (slovenski usmeni pevači).

Poglavlje 34: Homer, „Odisea“ [šp. izd. Odiseja], I, 356-359 (Telemah zapoveda majci da ćuti); Homer, „Ilíada“ [šp. izd. Ilijada], I, 545-550 (Zeus kudi Heru); Meri Bird, „Mujeres y poder. Un manifiesto“ [šp. izd. Žene i vlast. Manifest], Editorial Crítica, Barcelona, 2008, str. 15 (glasovi učutkanih žena u javnom životu); Homer, „Ilíada“ [šp. izd. Ilijada], II, 212 i sledeći (Ulisi kažnjava plebejca Terzita).

Poglavlje 35: Erik A. Hevlok, „La musa aprende a escribir“ [šp. izd.; Muza uči da piše], 1994, str. 135 i sledeće (pismo preobražava svest, mišljenje, sintaksu i rečnik); Jevanđelje po Svetom Jovanu, 8, 8 (Isus piše po pesku); Albert B. Lord, „The Singer of

- Tales“ [Pevač priposvesti], 1960 , str. 272 - 275 (bard Milovan Vojičić 1933. sastavlja „Pesmu o Milmanu Periju“); Danijel Sanćes Salas, „La figura del explicador en los inicios del cine español [Ličnost tumača na počecima španskog filma]; Razni autori, „No lo comprendo, no lo comprendo. Conversaciones con Akira Kurosawa“ [šp. izd. Ne razumem, ne razumem. Razgovori s Akirom Kurosavom], Editorial Confluencias, 2014, str. 41 i sledeće (Heigo Kurosava, pripovedač nemih filmova).
- Poglavlje 38:** Fernando Baes, „Los primeros libros de la humanidad“ [Prve knjige čovečanstva], Editorial Fórcola, Madrid, 2013, str. 36 (višestruko poreklo pisma).
- Poglavlje 39:** Juen Klejton, „La historia de la escritura“ [šp. izd. Istorija pisma], Editorial Siruela, Madrid, 2015, str. 19 i sledeće (temelji pismenosti).
- Poglavlje 40:** Činua Aćebe, „Me alegraría de otra muerte“ [šp. izd. Radovao bih se drugoj smrti], Editorial Debolsillo, Barcelona, 2010, str. 146 (jedan nepismeni Nigerijac razmišlja o pisanoj reči).
- Poglavlje 41:** Serhio Peres Kortés, „Un aliento poético: el alfabeto“ [Dah poezije: alfabet], Éndoxa: Series filológicas n.o 8, 1997, UNED, Madrid (jedan Grk prilagođava feničanski sistem pisanja).
- Poglavlje 42:** Serhio Peres Kortés, „Un aliento poético: el alfabeto“ [Dah poezije: alfabet], Éndoxa: Series filológicas n.o 8 , 1997 , UNED, Madrid (najstariji grčki natpisi); Homer, „Odisea“ [šp. izd. Odiseja], VIII, 382 (takmičenja u igranju na gozbama).
- Poglavlje 43:** Hesiod, „Trabajos y días“ [šp. izd. Poslovi i dani], 633-640 (Hesiod kudi svoje rodno selo); Hesiod, „Teogonía“ [šp. izd. Teogonija], 22 i sled. (Hesioda posećuju muze); Hesiod, „Trabajos y días“ [šp. izd. Poslovi i dani], 27 i sled. (parnice sa bratom Persesom).
- Poglavlje 44:** Erik A. Hevlók, „La musa aprende a escribir“ [šp. izd. Muza uči da piše], 1994, str. 123 (lagano napredovanje opismenjavanja u Grčkoj); Platon, „Fedro o de la belleza“ [šp. izd. Fedar ili o lepoti], 274 i sled. (Sokrat protiv pisanja); B. Sperou, Dž. Liu i D. M. Vegner, „Google Effects on Memory: Cognitive

Consequences of Having Information at Our Fingertips“ [Gugl efekti na pamćenje: kognitivne posledice činjenice da nam je informacija pod jagodicama prstiju], *Science*, avgust 2011, tom 33, str. 776-778; <http://science.sciencemag.org/content/333/6043/776> (Efekat Gugl).

Poglavlje 45: Horhe Luis Borhes, „Borges oral“ [Borhes usmeno], Madrid 1999, str. 9 (knjiga, produžetak pamćenja i mašte).

Poglavlje 46: Helderlin, „Grecia“, *Poesía completa*. Edición bilingüe, [šp. izdanje: Grčka. Sabrana poezija. Dvojezično izdanje], Barcelona, 1995, str. 37 (Helderlin sanja o antičkoj Atini).

Poglavlje 47: Fernando Baes, „Nueva historia universal de la destrucción de libros“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Barcelona, 2011, str. 50 y 102 (požar u Persepolju i Ši Hunagdi-jeve lomače u Kini); Ana Kabalje, „El bolso de Ana Karenina“ [Tašna Ane Karenjine], Barcelona, 2009, str. 27, (prijatelji Ane Ahmatove pamte njene pesme da bi ih spasli); Avgustin Hiponski, „Naturaleza y origen del alma“ [šp. izd. Priroda i poreklo duše], IV, 7, 9 (Simplicije, čitalac dobrog pamćenja).

Poglavlje 48: Tukidid, „Historia de la guerra del Peloponeso“ [šp. izd. Istorija rata na Peloponezu], I, 6, 3 (Grci i oružje); Pausanija, „Descripción de Grecia“ [šp. izd. Opis Grčke], VI, 9, 6 (pokolj u jednoj školi na Dodekanezima); Alberto Mangel, „Una historia de la lectura“ [Jedna priča o čitanju], Alianza Editorial, Madrid, 2002, str. 109 (jevrejski ritual uvođenja u čitanje); Herod, „Mimiambos“, III, 59-73 (učitelj šiba učenika).

Poglavlje 50: Arhiloh, odlomak 6 Diehl (napušteni štit); odlomak 72 Diehl (erotska želja); odlomak 64 Diehl (posle smrti nikome ne odaju poštu); Ričard Dženkins, „Un paseo por la literatura de Grecia y Roma“ [šp. izd. Šetnja po grčkoj i rimskoj književnosti], Barcelona, 2015, str. 45 (prvo neslaganje u Evropi).

Poglavlje 51: Diogen Laertije, „Vidas de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavni filozofa], IX, 5 (Heraklit ostavlja svoju knjigu u Artemidinom hramu i drugi biografski događaji); IX, 5-6 (zagonetni Heraklit); Ciceron „Del supremo bien y del supremo mal“ [šp. izd. O krajnostima dobra i zla], II, 5, 15 (mračni Heraklit); Heraklit, odlomci 111 i 62 DK; Platon, „Crátilo“

[šp. izd. Kratil], 402 a (Heraklit kaže da ne možeš dvaput ući u istu reku); Horhe Manrike, „Coplas por la muerte de su padre“ [Strofe posvećene očevoj smrti], 25-27 („Naši životi su reke...“); Horhe Luis Borhes, „Obra poética“ [Poezija], Madrid, Editorial Alianza, 1993, str. 322 (pesma Heraklitu).

Poglavlje 52: Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XIV, 1, 22; Valerije Maksim, „Hechos y dichos memorables“ [šp. izd. Znamenita dela i reči], VIII, 14, proš. 5; i Elijan, „Historia de los animales“ [šp. izd. Istorija životinja], VI, 40 (piroman iz Efesa); Plutarh, „Vidas paralelas. Alejandro“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Aleksandar], 3, 5 (Aleksandar se rodio iste noći kad je goreo Artemidin hram, jedno od svetskih čuda).

Poglavlje 53: Aristomen, odl. 9 K; Teopomp, odl. 77 K; Nikofont, odl. 19, 4 K (komičari pominju atinske knjižare); Eupolid, odl. 394 K i Platon, „Apología de Sócrates“ [šp. izd. Odbrana Sokratova], 26 d-e (prodaja knjiga na pijaci na agori); Lukijan, „El solecista“ [šp. izd. Solecist], 30 (knjiga prodana za basnoslovan iznos od 750 drahmi); Aristofan „Las ranas“ [šp. izd. Žabe] 943 (sok knjiga); Aleksid, odl. 135 K (Herakle bira kuvar); Ksenofont, „Anábasis“ [šp. izd. Anabaza], 7, 5, 14 (knjige među ostacima jednog brodoloma); Zenobije, 5, 6 (jedan Platonov učenik trguje njegovim delima na Siciliji); Diogen Laertije, „Vidas de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavnih filozofa], IV, 6 (Aristotel kupuje Speusipovu biblioteku za tri talenta); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XIII 1, 54 (Aristotel je prvi skupio zbirku knjiga i pokazao egipatskim kraljevima kako da organizuju biblioteku).

Poglavlje 54: Aristotel, „Retórica“ [šp. izd. Retorika], 1413 b, 12-13 (knjige s „velikim prometom“); Dionizije iz Halikarnasa, „Sobre los oradores antiguos. Sobre Isócrates“ [šp. izd. O nekadašnjim besednicima. O Izokratu], 18 (knjižari prevoze knjige na kolima); http://elpais.com/elpais/2014/11/24/eps/1416840075_461450.html (nomadske knjižare, članak Horhea Kariona).

Poglavlje 55: Aul Gelije, „Noches áticas“ [šp. izd. Atičke noći], XIII, 17, 1 (*paideía* na latinski prevedeno kao *humanitas*); pseudo Platon, „Axiochos“, 371 cd (zagrobni život za učene ljude:

livade, pozorišta, horovi, koncerti, gozbe); A.-I. Maru, „Historia de la educación en la Antigüedad“ [šp. izd.: Istorija obrazovanja u antici], Editorial Akal, 2004, 136 - 137 (religija kulture); pseudo Plutarh, „La educación de los hijos“ [šp. izd. Vaspitanje dece], 8 (jedino što u životu zaista vredi jeste obrazovanje); http://elpais.com/diario/1984/06/27/cultura/457135204_850215.html (M. Fuko razmišlja o životu kao umetničkom delu u svom poslednjem intervjuu datom nešto pre smrti 1984).

Poglavlje 56: P. E. Isterling i B. M. V. Noks (izd.), „Historia de la literatura clásica“ [šp. izd.: Istorija klasične književnosti], Editorial Gredos, 1990, str. 36-39 (domet knjiga u helenističkoj epohi); V. Ditemberger, „Sylloge inscriptionum Graecarum“, 577 - 579 (školski zakoni iz Mileta i Teosa).

Poglavlje 57: P. E. Isterling i B. M. V. Noks (izd.), „Historia de la literatura clásica“ [šp. izd.: Istorija klasične književnosti], Editorial Gredos, 1990, str. 36-39 (domet knjiga u helenističkoj epohi); Vitruvije, „Arquitectura“ [šp. izd. Arhitektura], VII, predgovor 4-7 (Aristofan Vizantijski i kradljivci stihova); Enciclopedia bizantina *Suda*, *sub voce Kallímachos* [Vizantijska enciklopedija, *Suda*, *sub voce* Kalimah], (Pínakes, katalog od 120 knjiga).

Poglavlje 58: Diogen Laertije, „Vidas de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavnih filozofa], III, 4 (pravo Platonovo ime); R. Fajfer (izd.), „Callimachus I. Fragmenta, 1949, Oksford (odlomci iz Kalimahovih Pínakes); Odlomak 434-435 (odljudak miscelanea s četiri knjige o poslastičarstvu); G. Mari (izd.), „Aeschylus: The Creator of Tragedy“ [Eshil, tvorac tragedije], 1955, Oksford, str. 375 (spisak Eshilovih dela po alfabetskom redu)

Poglavlje 59: Španske javne biblioteke u brojevima: <http://www.mecd.gob.es/cultura-mecd/areas-cultura/bibliotecas/mc/ebp/portada.html>; F. Baes, „Nueva historia universal de la destrucción de libros“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Barcelona, 2011, str. 49 (broj biblioteka koje su postojale u starim gradovima na Bliskom istoku); Anhel Esteban, „El escritor en su paraíso“ [Pisac u svom raj], Cáceres, 2014, (pisci bibliotekari); E. Rodrigues Monegal, „Borges por él mismo“ [Borhes o sebi], Barcelona, Laia-Literatura, 1984, str. 112 (Borhes se nasleo)

snalazi u Nacionalnoj biblioteci u Buenos Ajresu); Džulija Vels, „The female librarian in film: Has the image changed in 60 years?“ [Bibliotekarke na filmu: da li se slika promenila za 60 godina?], *SLIS Student Research Journal*, 2013, 3 (2) (arhetipovi bibliotekarki na filmu); Rosa San Segundo Manuel, „Mujeres bibliotecarias durante la II República: de vanguardia intelectual a la depuración“ [Bibliotekarke za vreme II Republike: od intelektualne avangarde do čistki], *CEE Participación Educativa*, número extraordinario 2010, str. 143-164 (bibliotekarke u španskom posleratnom periodu); Inmakulada de la Fuente, „El exilio interior. La vida de María Moliner“ [Unutrašnje izbeglištvo. Život Marije Moliner], Editorial Turner, Madrid, 2011, str. 175-198 (proces čistke na primeru Marije Moliner); <http://www.mecd.gob.es/revista-cee/pdf/extr2010-san-segundo-manuel.pdf> (bibliotekarke u II Republici: od intelektuane avangarde do čistki).

Poglavlje 60: Gabrijel Said, „Los demasiados libros“ [Previše knjiga], Editorial Debolsillo, Barcelona, 2010, str. 20 (jedna knjiga u minutu); Enciclopedia bizantina *Suda sub voce* Déinarchos y Lykourgos [Vizantijska enciklopedija *Suda sub voce* Dinarh i Likurg]; Fotije „Biblioteca“ [šp. izd. Biblioteka], 20b 25 (*enkrit-héntes*); Enciclopedia bizantina *Suda sub voce* Téléphos [Vizantijska enciklopedija *Suda, sub voce* Telef], (priručnik pod naslovom „Poznavanje knjiga“); Enciclopedia bizantina *Suda, sub voce* Philón [Vizantijska enciklopedija *Suda, sub voce* Filon], (priručnik pod naslovom „O izboru i nabavci knjiga“).

Poglavlje 61: Atenej, „Deipnosofistas“, IX, 379 E (Sedam legendarnih grčkih kuvara); Plutarh, „Moralia“ 841 f (ukaz za zaštitu dela tri tragičara).

Poglavlje 62: Alberto Bernabe Pahares i Elena Rodrigues Somolinos (izd.) „Poetisas griegas“ [Grčke pesnikinje], Ediciones Clásicas, Madrid, 1994 (odlomci pesama žena pisaca).

Poglavlje 63: Gvendolin Lajk, „The A to Z of Mesopotamia“ [Od A do Ž o Mesopotamiji, 2010, *sub voce* Enheduanna] (sveštenica i pesnikinja Enheduana); Klara Hanes, „Guardar la casa y cerrar la boca“ [Čuvaj kuću i zatvori usta], Editorial Siruela,

Madrid, 2015, str. 17 i sled. (Enheduana, prvi poznati poetski glas); Demokrit, odlomci B110 i B274 DK (žene treba da govore što je moguće manje); Platon, „La República“ [šp. izd. Republika], IX, 575 d (patrija [otadžbina] zvana „matrija“); Herodot, „Historias“ [šp. izd. Istorija] VII, 99 (Artemisija iz Halikarnasa, i VIII, 94 (nagrada za njenu glavu); Plutarh, „El banquete de los siete sabios, 3 = Moralia“ [šp. izd. Gozba sedam mudraca, 3 = „Moralia“], 148 c-e (Kleobulina na gozbi mudraca); Enciclopedia bizantina *Suda sub voce* Kleoboulíne [šp. izd. Vizantijska enciklopedija *Suda sub voce* Kleobulina] (Kleobulinina knjiga zagonetki); Diogen Laertije, „Vidas de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavnih filozofa], I, 89 (Kratinova komedija pod naslovom „Kleobuline“); Karlos Garsija Gual, „Los siete sabios (y tres más)“ [Sedam mudraca (i još tri)], 2007, str. 117 (Grkinje biraju da se izražavaju putem zagonetki).

Poglavlje 64: Seneka, „Epístolas a Lucilio“ [šp. izd. Pisama prijatelju Luciliju], 88,37 (Didimov esej u kome se pita da li je Sapfo bila kurva); Fernando Baes, „Nueva historia universal de la destrucción de libros“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Editorial Destino, Barcelona, 2011, str. 441 (papa Grgur VII naređuje da se unište svi primerci Sapfinih pesama).

Poglavlje 65: pseudo Demosten, „Contra Neera“, 122 (hetere, naložnice, supruge); Plutarh, „Vidas paralelas. Pericles“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Perikle], 24, 8 (Perikle i Aspazija); Platon, „Menexeno“, 236 b (Aspazija je, između ostalog, sastavila Pogrebni govor); Tukidid, „Historia de la guerra del Peloponeso“ [šp. izd. Istorija rata na Peloponezu], II, 36 i sled. (Pogrebni govor); Huan Karlos Iglesias-Soido, „El legado de Tucídides. Discursos e historia“ [Tukididovo zaveštanje. Besede i istorija], Coimbra, 2011, str. 228 (Obamini i Kenedijevi govori traže uzor u Pogrebnom govoru); Euripid, „Medea“ [šp. izd. Medeja], 230 i sled. (Medeja se žali); 1088-1089 (jedna muza nas prati u potrazi za mudročću); Platon, „Timeo“ [šp. izd. Timaj], 90 e-91 d (nepravedni muškarci, žene u sledećem naraštaju); Platon, „La República“ [šp. izd. Republika], V, 455 c-456 b (nijedan posao ne pripada ženi zato što je žena); Diogen Laertije, „Vidas

de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavnih filozofa], III, 46 (filozofkinje s Akademije); VI, 96-98 (cinična Hiparhija); X, 4-6 (epikurovska Leontija); Ciceron, „O prirodi bogova“, I, 93 (kurvica kao što je Leontija); Hose Solana Dueso, „Aspasia de Mileto y la emancipación de las mujeres: Wilamowitz frente a Bruns“ [Aspazija Miletska i emancipacija žena: Vilamovic vs. Bruns], Amazon E-book, 2014 (pokret emancipacije u Atini).

Poglavlje 67: pseudo Plutarh, „Vidas de los diez oradores. Licurgo, 10 = Moralia“ [šp. izd. Životopis deset besednika. Likurg, 10 = Moralia], 841 F, i Pausanija, „Descripción de Grecia“ [šp. izd. Opis Grčke] I, 21, 1-2 (statue tri tragičara na atinskom Akropolju); Pausanija, „Opis Grčke“ I, 14, 5 i Atenej, „Deipnosofistas“, XIV, 627 C (Eshilov epitaf).

Poglavlje 68: Žak Lakarier, „Heródoto y el descubrimiento de la tierra“ [šp. izd. Herodot i otkriće zemlje], Editorial Espasa-Calpe, Madrid, 1973, str. 56 (granice civilizacije i varvarstva); Herodot, „Historias“ [šp. izd. Historija], I, 1-5 (poreklo neprijateljstva između zapadnjaka i istočnjaka).

Poglavlje 69: Emanuel Levinas, „Totalidad e infinito. Ensayo sobre la exterioridad“ [Potpunost i beskonačnost. Esej o spoljašnjem], Salamanca, Ed. Sígueme, 2006, str. 100 (onaj drugi je presudna činjenica kojom se stvari osvetljavaju).

Poglavlje 70: Ovidije, „Metamorfosis“ [šp. izd. Metamorfoze], II, 833 (otmica Evrope i Kadmova potraga); Hatem N. Akil, „The Visual Divide between Islam and the West“ [Vizuelna podela između islama i Zapada], 2016, pág. 12 (etimologija Evrope).

Poglavlje 71: Rišard Kapušćinski, „Viajes con Heródoto“, [šp. izd. Putovanja s Herodotom], 2006, str. 56, 292 i 305 (traženje Herodota); Herodot, „Historias“ [šp. izd. Historija], III, 38 (moć običaja); Lućano Kanfora, „Conservazione e perdita dei classici“ [Čuvanje i gubitak klasika], str. 9 i 29 (podela dela na svitke i važnost sanduka za njihovo čuvanje); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XIII, 26, 83 (upotrební vek jednog papirusnog svitka); Dž. M. Kuci, „¿Qué es un clásico?, una conferencia“, en „Costas extrañas. Ensayos 1986-1999“ [šp. izd. Šta je klasik, jedno predavanje, u Čudne obale, Eseji

1986-1999]; 2004, str. 27 (klasično je ono što preživi svako varvarstvo).

Poglavlje 72: Umberto Eko, „El nombre de la rosa“ [šp. izd. Ime ruže], editorial Lumen, Barcelona, 1983, str. 574-577 (luciferska iskra); Luis Beltran, „Anatomía de la risa“ [Anatomija smeha], 2011, str. 14-25 (prvobitna kultura je u suštini bila kultura ravnopravnosti i radosti); Andres Barba, „La risa caníbal“ [Kani-balski smeh], 2016, str. 35 (Aristofan je uspostavio mogućnost da humor bude političko oružje); Ortega i Gaset, „Meditaciones del Quijote, Obras completas I“ [Razmišljanja o don Kihotu, Sabrana dela I], 1983, str. 396 (komedija je vrsta za konzervativne partije).

Poglavlje 73: Izokrat, „Panegírico“ [šp. izd. Panegirik], 50 (kulturno građanstvo); Julijan Otpadnik, „Contra los galileos“ [šp. izd. Protiv Galilejaca], 229 E (izgledi za zaposlenje grčkog đaka u Antici); V. Ditenberger, „Sylloge Inscriptionum Graecarum“, Leipzig, 1917, 578. 2 - 13 (natpis u Teosu) i 577. 4-5, 50-53 (natpis u Pergamu).

Poglavlje 74: E. G. Tarner, „Greek Papyri: An Introduction“ [Grčki papirusi. Uvod], Oxford, 1980, str. 77 (mumija u društvu „Ilijade“ za večnost); Plutarh, „Vidas paralelas. Nicias“ [Naporedni životopisi. Nikija], 29, 2 (oprašta se život Grcima koji znaju da recituju Euripidove stihove); L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bel-laterra, Barcelona, 2003, str. 61 - 67 (helenističke biblioteke).

Poglavlje 75: Plutarh, „Vidas paralelas. Nicias, Demóstenes“ [Naporedni životopisi. Nikija, Demosten], 4 i 11 (priča o Demostenovom prevazilaženju); Kvintilijan, „Instituciones oratorias“ [šp. izd. Obrazovanje besednika] X, 3, 30 (Demosten uči da se usredsredi pri hućanju talasa); Aristofan, „Las avispas“ [šp. izd. Ose], 836 i sled. (sudenje psu zato što je pojeo sir); Herodot, „Historias“ [šp. izd. Istorija], VIII, 74.83 (bučna svađa uoči bitke kod Salamine); pseudo Plutarh, „Vida de los diez oradores“ [šp. izd. Životopis deset besednika], I, 18 (Antifont otvara prodavnicu utehe); H.-I. Maru, „Historia de la educación en la Antigüedad“ [šp. izd.: Istorija obrazovanja u Antici], Editorial Akal,

Madrid, 2004, str. 248 (putujuća predavanja u Antici); Gorgija, „Encomio de Helena“ [šp. izd. Pohvala Helene], 8 (jedna tvoja reč dovoljna je da me izleči).

Poglavlje 76: <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2011/01/05/does-one-word-change-huckleberry-finn> (rasprava oko pročišćenih izdanja Haka Fina i Toma Sojera Marka Tvena); Džejms Fin Garner, „Cuentos infantiles políticamente correctos“ [šp. izd. Politički ispravne dečje priče], Barcelona, 1995, str. 15 (verzija Crvenkape s osetljivošću prema manjinama); Pausanija, „Descripción de Grecia“ [šp. izd. Opis Grčke], I, 30, 1 (opis Platonove Akademije); Platon, „La República“ [šp. izd. Republika], VI, 514 a-517 a (alegorija pećine); Platon, „La República“ [šp. izd. Republika], III, 386 a-398 b (književna cenzura u idealnoj državi); Platon, „Zakoni“, VII, 801 d-802 b (pesnici neće moći da pišu ništa što protivreči onome što grad smatra zakonitim, pravednim, lepim ili dobrim); Džordž Orvel, „1984“, Barcelona, 2000, str. 58-60 (do 2050. celokupna književnost će biti ponovo napisana); Platon, „Leyes“ [šp. izd. Zakoni], VII, 811 c-e (njegovo sopstveno delo kao obrazovni program); Flaneri O’Konor, „La esencia y el alcance de la ficción“ u „El negro artificial y otros escritos“ [šp. izd. Suština i domet fikcije, u Veštački crnac i drugi spisi], Madrid, 2000, str. 12 (poučne knjige kao put siguran, ali bez nade); Santjago Ronkaljolo, „Cuentos para niños malos“ [Priče za nevaljalu decu], članak objavljen u *El Paisu* od 15. XII 2013. (književna cenzura i Plej Stejšn); <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/soas-university-of-london-students-union-white-philosophers-curriculum-syllabus-a-7515716.html> (Studentski sindikat Univerziteta u Londonu predlaže da se iz nastavnog programa izbace Platon, Dekart, Kant i Bertrand Rasel).

Poglavlje 77: Kalimah, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], 25 (Kleombrot umire zato što je pročitao jedan Platonov dijalog); Ramon Andres, „Semper dolens. Historia del suicidio en Occidente“ [Semper dolens. Istorija samoubistva na Zapadu], Editorial Acantilado, Barcelona, 2015, str. 325-328 (groznica samoubistava izazvana Verterom); H. P. Lavkraft, „Historia

del *Necronomicón*“ en *Narrativa completa* [šp. izd. *Priča o Nekronomikonu*, u *Sabranoj prozi*], tom 2, Editorial Valdemar, Madrid, 2007, str. 227 - 229 (izmišljena priča o *Nekronomikonu* i njegovi prevodi); Rafael Ljopis Paret, prolog za „*Los mitos de Cthulhu*“ [Mitovi o *Ktuluu*], editorial Alianza, Madrid, 1969, str. 43 - 44 (šale i prevare vezane za *Nekronomikon*); „*Las mil y una noches*“ [šp. izd. *Hiljadu i jedna noć*] u prevodu i sa beleškama Huana Verneta, Editorial Planeta, Barcelona, 1990, str. 44 (otrovna knjiga lekara Rujana); Aleksandar Dima „*La reina Margot*“ [šp. izd. *Kraljica Margo*], Editorial Cátedra, Madrid, 1995, str. 655 - 663 (otrovna knjiga o sokolarstvu); Umberto Eko, „*El nombre de la rosa*“ [šp. izd. *Ime ruže*], Editorial Lumen, Barcelona, 1983, str. 572 (žrtva se sama truje u meri u kojoj želi da čita); Fernando Baes „*Nueva historia universal de la destrucción de libros*“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Editorial Destino, Barcelona, 2011, str. 390-391 (knjige-bomba).

Poglavlje 78: Galen, XV, str. 24, izd. Kühn (vatra i zemljotresi su najčešći uzroci uništavanja knjiga); F. Baes „*Nueva historia universal de la destrucción de libros*“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Editorial Destino, Barcelona, 2011, str. 270 i 297 (nacistička biblioklastija i napadi na Džojsove knjige); H. Marćamalo, „*Tocar los libros*“ [Dodirivanje knjiga], Editorial Fórcola, Madrid, 2016, str. 92 (Džojse uzda da će brzo proći kroz čistilište); Hajnrih Hajne, „*Almanzor*“ [šp. izd. *Almansor*], stihovi 242-243 (Tamo gde spaljuju knjige na kraju spaljuju i ljude); Horhe Luis Borhes, „*El congreso*“ en *Obras completas*“ [Sabor, u *Sabrana dela*], tom III, Editorial Emece, Barcelona, 1989, str. 31 (svakih nekoliko vekova treba spaliti Aleksandrijsku biblioteku).

Poglavlje 79: Plutarh, „*Vidas paralelas, César*“ [Naporedni životopisi. Cezar], 49 (Kleopatra uvijena u tepih); Lukan, „*Farsalia*“, X, 439-454 (Cezar pod opsadom u Aleksandrijskoj palati) i 486-505 (Cezarovi vojnici izazivaju požar u luci); Cezar, „*Guerra civil*“ [šp. izd. *Građanski rat*], III, 111 (gore brodovi); Hircije, „*Guerra de Alejandría*“ [Aleksandrijski rat], 1 (Aleksandrijske

građevine nisu od drveta); Seneka, „Sobre la tranquilidad del espíritu“ [šp. izd. O duševnom miru], 9, 5 (izgorelo je četrdeset hiljada knjiga u Aleksandriji); Kasije Dion, „Historia romana“ [šp. izd. Rimska istorija], XLII, 38, 2, (požar je uništio skladišta žita i knjiga); Orozije, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], VI, 15, 31 (izgoreli svici su se slučajno nalazili u skladištima u luci).

Poglavlje 80: Kasije Dion „Historia romana“ [šp. izd. Rimska istorija], LXXVII, 7, 3 (Karakaline pretnje i napadi na učene glave u Muzeju) i 22, 1-23, 3 (Berlinski zid u Aleksandriji); Amijan Markelin, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], XXII, 16, 15 (biblioteka u četvrti Brukion uništena je 272. godine p. n. e.); Pol Oster „El país de las últimas cosas“ [šp. izd. Zemlja poslednjih stvari], Editorial Edhasa, Barcelona, 1989, str. 106-132 (Ana u ruševinama Nacionalne biblioteke); Majkl Holkvist, prolog izdanju „The Dialogic Imagination“ [Dijaloška maštovitost] M. Bahtina, Texas University Press, 1981, str. 24 (Bahtin savija cigarete listovima jedinog rukopisa svoje knjige).

Poglavlje 81: Amijan Markelin, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], XXII, 16, 15 (sklonost Aleksandrijaca ka uličnim čarkama); Rufin, XI, 22-30 i Sozomen, „Historia eclesiástica“ [šp. izd. Crkvena istorija], VII, 15 (neredi i pljačkanje Sarapeuma); Sokrat Sholastik, „Historia eclesiástica“ [šp. izd. Crkvena istorija], V, 16 (razaranje Serapeiuma) i VI, 15 (ubistvo Hipatije); „Enciclopedia bizantina *Suda*, *sub voce* Théon“ [Vizantijska enciklopedija *Suda*, *sub voce* Teon], (poslednji gost u Muzeju); Damaskije, „Vida de Isidoro“ (šp. izd. Isidorov životopis), odlomak 102 (Hipatija užasava svog učenika pokazujući mu menstrualnu krv); Jovan iz Nikijua, „Crónica“ [šp. izd. Hronika], LXXXIV, 87 - 103 (Hipatija, čarobnica koja je koristila satanska lukavstva); Palada u „Antología griega“ [šp. izd. Grčka antologija], IX, 400 (pesma Hipatiji); Marija Đelska, „Hipatia de Alejandría“ [šp. izd. Hipatija aleksandrijska], Editorial Siruela, Madrid, 2004 (Hipatijina biografija).

Poglavlje 82: Evtihije, „Anales“ [šp. izd. Anali], II, str. 316, Ed. Pockocke (Amrovo pismo: osvojio sam Aleksandriju); Ibn al-Kifti, „Crónica de hombres sabios“ [šp. izd. Hronika učenih

ljudi] (Amrov susret s učenim hrišćaninom i tragična sudbina knjiga); Luačano Kanfora, „La biblioteca desaparecida“ [šp. izd. Iščezla biblioteka], Editorial Trea, Guijón, 1998, str. 79-92 (Amr i Omar); Fernando Baes, „Nueva historia universal de la destrucción de libros“ [Nova opšta istorija uništavanja knjiga], Editorial Destino, Barcelona, 2011, str. 78-81 (dokazi za i protiv postavke o muslimanskom uništavanju).

Poglavlje 83: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2334707.stm (hronika o otvaranju nove Aleksandrijske biblioteke).

Poglavlje 84: Ivan Lovrenović, „The Hatred of Memory“ [Mržnja prema pamćenju], New York Times, 28. maj 1994. (svedok opisuje bombardovanje biblioteke u Sarajevu); Arturo Peres Reverte, „Asesinos de libros“ [Ubice knjiga], „Patente de corso (1993 - 1998)“, Editorial Suma de Letras, Madrid, 2001, str. 50-53 (utisci o katastrofi); Rej Bredberi, „Fahrenheit 451“ [šp. izd. Farenhajt 451], Editorial Debolsillo, Barcelona, 2015, str. 90 (crni leptiri); Ujedinjene nacije, Ekspertska komisija za bivšu Jugoslaviju, 1994, aneks VI, odeljci 183-193 (namerno uništavanje kulturnih dobara); Huan Gojtisolo, „Cuaderno de Sarajevo, anotaciones de un viaje a la barbarie“ [Sarajevska sveska, beleške o putovanju u varvarstvo], Editorial El País Aguilar, Madrid, 1993, str. 56-57 (dan kad je gorela biblioteka); Horhe Karion, „Librerías“ [Knjižare], Editorial Anagrama, Barcelona, 2014, str. 111 („Majn kampf“ na krovu); L. D. Reynolds i N. G. Vilson, „Copistas y filólogos“ [šp. izd. Prepisivači i filolozi], Editorial Gredos, Madrid, 1995, str. 18 i sled. (tekstualni simboli i tragovi u aleksandrijskim radovima u sačuvanim delima).

Poglavlje 85: Hesus Marćamalo, „Tocar los libros“ [Dodirivanje knjiga], Editorial Fórcola, Madrid, 2016, str. 51 (spisak lekovitih knjiga na čudnim mestima); Leonaora Karington, „Memorias de abajo“ [šp. izd. Sećanja sa dna], Editorial Alpha Decay, Barcelona, 2017, str. 68 (Leonora Karington čita Unamuna u duševnoj bolnici u Santanderu); Niko Rost, „Goethe en Dachau“ [šp. izd. Gete u Dahauu], Editorial ContraEscritura, Barcelona, 2016, str. 35 (biblioteke u koncentracionim logorima), str. 237 (vitamini K i B), str. 146 (čitalački klub), str. 251 (odbijam), str.

56 (neka vrsta evropske zajednice); Monika Zgustova, „Vestidas para un baile en la nieve“ [Odevene za igru na snegu], Editorial Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2017, str. 13-14 i 215 (Galijine i Elenine knjige u gulagu); Viktor Frankl, „El hombre en busca de sentido“ [šp. izd. Čovek u potrazi za smislom], Editorial Herder, Barcelona, 1983, str. 24 (uništenje rukopisa koji je sadržao njegovo delo) i str. 44 (paradoksalno, intelektualci su bolje podnosili život u Aušvicu od drugih, jačih zatvorenika); Mišel del Kastiljo, „Tanguy“, Editorial Ikusager, Vitoria-Gasteiz, 2010, str. 104 (Tolstoj u Aušvicu); Havijer Barrio, „Eulalio Ferrer, la memoria de El Quijote“ [Eulalio Ferrer, sećanje na Don Kihota], *El Pais*, 26. april 1990. (Don Kihot u zamenu za cigarete).

Poglavlje 87: Amelija Valkarsel u razgovoru s Emilijem Ljedom pod naslovom „Krizna vrednosti i demokratska etika“, razgovor održan 22. novembra 2013, u okviru ciklusa pod naslovom „Svet kakav želimo“, https://www.youtube.com/watch?v=c_gZcZFq-YE (Grci su počeli da budu tako čudni kao mi); Rene Brger u Solanž Gernoti-Eli, „Technocivilisation“ [Tehnocivilizacija], EPFL Press, 2010, str. 1 (etimologija reči 'ordinateur'); Pol Oster, „The invention of Solitude“ [Otkrivanje samoće], Sun Publising, 1982, str. 136 (razmišljanja o prevođenju); Plutarh, „Sobre la fortuna o la virtud de Alejandro“ [O sreći ili Aleksandrova vrlost], I, 6, 329 cd (naredio je da svet svi smatraju svojom otadžbinom); Luka Skučimara „Los confines del mundo. Historia del cosmopolitismo desde la Antigüedad hasta el siglo XVIII“ [šp. izd. Granice sveta. Istorija kosmopolitizma od Antikie do XVIII veka], KRK Ediciones, Oviedo, 2017, str. 88-94 (Aleksandrov san, Eratosten i nova mapa); Džordž Štajner, „La idea de Europa“ [šp. izd. Evropska ideja], Editorial Siruela, Madrid, 2005, str. 68 (oni nikada nisu poslali brod da pitaju za nas); Rafael Arguljol, „Visión desde el fondo del mar“ [Pogled s dna mora], Editorial Acontilado, Barcelona, 2010, str. 708 (Putovao je!).

II Rim

Poglavlje 1: Tit Livije, „Historia de Roma desde su fundación“ [šp. izd. Istorija Rima od osnivanja], I, 7 (osnivačko bratoubistvo), 8 (prvi Rimljani, osuđenici i ljudi mračnog porekla) i 9 (otmica Sabinjanki); Mitridat kod Salustija, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], IV, 69, 17 (sve što su imali bilo je ukradeno).

Poglavlje 2: Orozije, „Historias contra los paganos“ [šp. izd. Pripovesti protiv pagana], IV, 12 (jedina godina bez rata); Meri Bird, „SPQR“^{*}, Editorial Crítica, Barcelona, 2016, str. 187 i sled. (rimski ratni napor); Julije Cezar, „La guerra de las Galias“ [šp. izd. Galski rat], II, 33 (53.000 zarobljenika na licu mesta prodati kao robovi)

Poglavlje 3: Mihael fon Albreht, „Historia de la literatura romana“ [šp. izd. Istorija rimske književnosti], Editorial Herder, Barcelona, 1997, str. 78 (kulturni kontekst); Meri Bird i Džon Henderson, „El mundo clásico: Una breve introducción“ [šp. izd. Klasični svet: kratak uvod], Alianza Editorial, Madrid, 2015, str. 38 (što Grčka izmisli, to Rim hoće); Horacije, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], II, 1, 156 (osvojena Grčka zauzela je svog groznog pobednika); Valerije Maksim, „Hechos y dichos memorables“ [šp. izd. Znameniti događaji i reči], II, 2, 3 (grčki izaslanici govore svojim jezikom u rimskom Senatu); Džordž Štajner i Sesil Lađali, „Elogio de la transmisión“ [šp. izd. Pohvala prenošenja], Editorial Siruela, Madrid, 2005, str. 159 (Kanetijeva priča bez budućnosti).

Poglavlje 4: Ciceron, „Bruto“ (šp. izd. Brut), 72 (krštenica latinske književnosti); Ipolito Escolar, „Manual de historia del libro“ [Priručnik o istoriji knjige], Editorial Gredos, Madrid, 2000, str. 88 (Rimljani prilagođavaju etrurski alfabet): Tit Livije, „Historia de Roma desde su fundación“, [šp. izd. Istorija Rima od osnivanja] XXVII, 37, 7 (pesnik Livije Andronik dobija zaduženja); Mihael fon Albreht, „Historia de la literatura romana“ (šp. izd.

* *Senatus PopulusQue Romanus* (rimski Senat i narod), zvanično ime rimske države. (Prim. prev.)

Istorija rimske književnosti), Editorial Herder, Barcelona, 1997, str. 127 (biografija Livija Andronika); Hesus Marćamalo, „Tocar los libros“ [Dodirivanje knjiga], Editorial Fórcola, Madrid, 2016, str. 62 (po jedna knjiga svakih trideset sekundi).

Poglavlje 5: Plutarh, „Vidas paralelas. Paulo Emilio“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Emilije Paul], 28, 6, (makedonska biblioteka); Strabon, „Geografía“ [šp. izd. Geografija], XIII, 1, 54 (Sulina biblioteka); Kanfora, „La biblioteca desaparecida“ [šp. izd. Iščezla biblioteka], Editorial Trea, Gijón, 1998, str. 29-32 i 51-56 (peripetije Aristotelove biblioteke); Isidor, „Etimologías“ [šp. izd. [Etimologije], VI, 5, 1 (Lukulova biblioteka); Plutah, „Vidas paralelas. Luculo“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Lukul], 42, 1; F. Skot Ficdžerald, „El gran Gatsby“ [šp. izd. Veliki Getsbi], Editorial Plaza y Janés, Barcelona, 1975, str. 56 (biblioteka doneta za Getsbija iz Evrope); Juvenal, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], III, 60 (ne mogu da podnesem grad pun Grka); Terencije, „La suegra“ [šp. izd. Svekrva], drugi prolog (u Rimu se pozorište nadmeće s boksterskim i akrobatskim predstavama); Meri Bird „SPQR“, Editorial Crítica, Barcelona, 2016, str. 215 (Plaut se šali nazivajući sebe varvarinom).

Poglavlje 6: Fransin Prouz, „Peggy Guggenheim: The shock of the Modern“ [Pegi Gugenhajm: nalet modernog], Yale University Press, 2015, str. 28 i sled. (Pegi Gugenhajm beži iz Pariza u Marselj); Serž Gilbo, „De cómo Nueva York robó la idea de arte moderno“ [šp. izd. Kako je Njujork ukrao ideju moderne umetnosti], Editorial Mondadori, Madrid, 1990, str. 86-93 (želja da Njujork postane nova prestonica kulture); Irving Sendler, „El triunfo de la pintura norteamericana“ [šp. izd. Pobeda severnoameričkog slikarstva], Alianza Editorial, Madrid, 1996, str. 65 (odnosi između umetnika koji su emigrirali i Amerikana); Džekson Polok, „My Painting“ [Moje slikarstvo] u Barbara Rouz (izd.) „Pollock: Painting“ [Polok: slikarstvo], New York, 1980, str. 97 (vrlo je važno da veliki evropski umetnici budu među nama); Vladimir Nabokov, „Carta a Altagracia de Jannelli del 16 de noviembre de 1938“ [Pismo Altagrasiji de Đaneli od 16. novembra 1938.], u Dmitri Nabokov, „Vladimir Nabokov

Selected Letters“ [odabrana pisma Valdimira Nabokova], 1940-1977, Harcourt Brace Jovanovich Ediciones, 1989. (u severnoameričkoj civilizaciji pleni upravo taj dodir starog sveta); Roman Gubern, „Historia del cine“ [Istorija filma], Ediciones Dánae, Barcelona, 1971, str. 117 (poreklo pionira velikih studija); Agustín Sančés Vidal, „Historia del cine“ [Istorija filma], Editorial Historia 16, Madrid, 1997, str. 179 (talasi evropskih emigranata u severnoameričkom filmu); Džozef Mekbrajd, „Tras la pista de John Ford“ [šp. izd. Tragovima Džona Forda], T&B Editores, Madrid, 2004, str. 40 (mit o rođenju Džona Forda u Irskoj).

- Poglavlje 7:** Diogen Laertije, „Vidas de los filósofos ilustres“ [šp. izd. Životi slavnih filozofa], III, 19 (Platon prodat kao rob); P. Hant, „Ancient Greek and Roman Slavery“ [Ropstvo u staroj Grčkoj i Rimu], Wiley-Blackwell editores, Hoboken, 2017, str. 93 i sled. (grčki robovi i rimska kultura); Meri Bird, „SPQR“, Editorial Crítica, Barcelona, 2016, str. 351 (ropstvo u brojka-ma); L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 76 i sled. (Ciceronovi robovi bibliotekari); Ciceron, „Epístolas a Ático“ [šp. izd. Pisma Atiku], 4, 4 a, 1 (divan Tiranionov bibliotekarski rad); Ciceron, „Epístolas familiares“ [šp. izd. Porođična pisma] 13, 77, 3 (Dionizije, kradljivac knjiga); Dženet Disman Kornelijus, „When I Can Read My Title Clear: Literacy, Slavery, and Religion in the Antebellum South“ [Kad jasno pročitam svoje ime: pismenost, ropstvo i religija na predratnom Jugu], Columbia S. C., 1991 (kažnjavanje američkih robova za čitanje); Alberto Mangel, „Una historia de la lectura“ [Priča o čitanju], Alianza Editorial, Madrid, 2002, str. 388 (vlasnici robova verovali su u moć reči; zato su zabranjivali čitanje); Jesper Svenbro, „La Grecia Arcaica y Clásica: La invención de la lectura silenciosa“ [Arhaična i klasična Grčka: otkriće čitanja u sebi], u G. Kavalo i R. Šartije (izd.), „Historia de la lectura en el mundo occidental“ [šp. izd. Istorija čitanja u zapadnom svetu], Editorial Taurus, Madrid, 2001, str. 81-82 (čitanje kao sodomizacija).
- Poglavlje 8:** Plinije, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XIII, 21 (knjige na kori drveta); Kalimah, „Aitia“ [šp. izd. Ecija],

odlomak 73 Pfeiffer (ljubavna poruka na drvetu); Vergilije, „Églogas“ [šp. izd. Ekloge], X, 53-54 (imena ljubavnika rastu zajedno s korom).

Poglavlje 9: Čarls V. Hedrik ml., „Literature and communication“ [Književnost i komunikacija], u Majkl Pečin (izd.), „The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World“ [Oksfordski priručnik o društvenim odnosima u rimskom svetu], Oxford University Press, New York, 2011, str. 180 isled. (knjige i društveni odnosi); Plinije Mlađi, „Epístolas“ (šp. izd. Pisma), IV, 7, 2 (Regul organizuje predstavljanje svoje grozne knjige); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], V, 16, 10 (moje stranice se sviđaju samo kad su besplatne) i VI, 82 (zašto nosiš tako pohaban kaput?); Aul Gelije citira Katona u „Noches áticas“ [šp. izd. Atičke noći], X, 2, 5 (poezija nije zauzimala počasno mesto); Mario Aligijero Manakorda, „Historia de la educación, 1. De la antigüedad al 1500“ [šp. izd. Istorija obrazovanja, 1. Od antike do 1500.], Siglo XXI Editores, México, 2006, str. 131 i sled. (obrazovanje, skromno i omalovaženo zanimanje); Tacit, „Anales“ [šp. izd. Anali], III, 6, 4 (mračno poreklo).

Poglavlje 10: Ciceron, „Epístolas a Ático“ [šp. izd. Pisma Atiku], XIII, 21a, 2 (Cerelijina piratska kopija); Valerije Maksim, „Hecchos y dichos memorables“ [šp. izd. Znamenita dela i reči], IV, 4 (Kornelija se stara o obrazovanju svoje dece); Plutarh, „Vidas paralelas. Gayo Craco“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Gaj Grah] 19 (Kornelijin književni salon); Salustije, „La conjuración de Catilina“ [šp. izd. Katilinina zavera], 25, 2 (Sempronija je čitala na latinskom i grčkom); Ciceron kod Laktancija, „Instituciones divinas“ [šp. izd. Podučavanje božjoj nauci], I, 15, 20 (vrlo učena Ciceronova kći); Plutarh, „Vidas paralelas. Pompeyo“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Pompej], 55 (Pompejeva žena je svirala liru i volela geografiju, književnost i filozofske rasprave); Svetonije, „Sobre los gramáticos ilustres“ [šp. izd. O slavnim gramatičarima], 16, 1 [sumnjivi odnosi između učenog roba i kćeri njegovog gospodara]; Juvenal, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], VI, 434 - 456 (karikatura žena koje su čitale više od muškaraca); Marta Asunsion Alonso, „Wendy“ [Vendi], Editorial Pre-Textos,

Valencia, 2015, str. 74 (ne uvek i ne kod svih nas podjednako/ ostaje nam neuništiva /kao bog ili kao dijamant/reč).

Poglavlje 11: V. V. Haris, „Literacy and Epigraphy“ [Pismenost i epigrafija], ZPE, 1983, 52, str. 87-111 (podaci o pismenosti u Pompeji); Ausonije, „Libro de exhortación a mi nieto“ [šp. izd. Knjiga ohrabrenja za mog unuka], 2, 15 i sled. (ne boj se iako se čuju fijuci biča); Avgustin, „La ciudad de Dios“ [šp. izd. Božji grad], XXI, 14 (ko ne bi radije umro ako bi mu dali da izabere između smrti i povratka u detinjstvo); H. I. Maru, „Historia de la educación en la Antigüedad“ [šp. izd.: Istorija obrazovanja u antici], Editorial Akal, Madrid, 2004, str. 347 (loše plaćen posao učitelja u osnovnoj školi); Horacije, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], I, 6, 74 (deca na putu ka školi sa svojim kutijicama i tablicama); Ovidije, „El arte de amar“ [šp. izd. Umeće ljubavi], II, 395 (tablice i neverstva); Persije, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], III, 10-14 (mrlje od mastila); Elisa Ruis Garsija „Introducción a la codicología“ [Uvod u nauku o kodeksima], Editorial Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2002, str. 96 i 122 (mastilo i drevne tablice).

Poglavlje 12: Prudencije, „Peristephanon“ [O ovenčavanju mučenika], IX (mučeništvo učitelja osnovne škole Svetog Kasijana koga su ubili njegovi učenici); Kvintilijan, „Instituciones oratorias“ [šp. izd. Obrazovanje besednika], I, 3, 14-17 (protiv telesnog kažnjavanja u školi); Horacije, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], I, 25-26 (blagi učitelji daju deci kekse da bi naučila prva slova); Petronije, „Satiricón“ (šp. izd. Satirikon), IV, 1 (sada deca uče kroz igru); H.-I. Maru, „Historia de la educación en la Antigüedad“ [šp. izd.: Istorija obrazovanja u Antici], Editorial Akal, Madrid, 2004, str. 352-353 (samilosne pedagoške teorije u rimskoj školi).

Poglavlje 13: Juval Noa Harari, „Sapiens: de animales a dioses. Una breve historia de la humanidad“ [šp. izd. Sapijens: od životinja do bogova. Kratka istorija čovečanstva], Editorial Debate, Barcelona, 2014, str. 15 (hronologija čovečanstva); Juen Klejton, „La historia de la escritura“ [šp. izd. Istorija pisanja], Editorial Siruela, Madrid, 2015, str. 328 (grafiti); Vladimir

Nabokov, „Pálido fuego“ [šp. izd. Bledi oganj], Editorial Anagrama, Barcelona, 2006, str. 143 (besmisleno smo se navikli na čudo pisanja).

Poglavlje 14: Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], XIV, 5 (da tamni vosak ne bi zamračio tvoje premorene oči); Kvintilijan, „Instituciones oratorias“ [šp. izd. Obrazovanje besednika], X, 3, 31 (preporuka za čitaoca osetljivog vida); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XXXVII, 16, 64 (Neronov smaragd); Edvard Grom i Leon Broitman, „Ensayos sobre historia, ética, arte y oftalmología“ [Eseji o istoriji, etici i oftalmologiji], Caracas, 1988 (istorija naočara); Umberto Eko, „El nombre de la rosa“ [šp. izd. Ime ruže], Editorial Lumen, Barcelona, 1983, str. 95 (tajanstven optički instrument izaziva začuđenost); Plinije, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XIII, 23, 74-77 (grubi i fini papirus); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], I, 117, 16 (svici uglačani plovućcem) i IV, 89, 2 (pupak knjige); Vitruvije, „Arquitectura“ [šp. izd. Arhitektura], II, 9, 13 (svojstva kedrovog ulja u borbi protiv insekata); Lukijan Samostatski „Contra un ignorante que compraba muchos libros“ [šp. izd. Protiv neznalice koji je kupovo mnogo knjiga], Barcelona, 2013, str. 46 i 67 (satira o neobrazovanom skupljaču).

Poglavlje 15: Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], II, 1, 5 (knjiga prepisana za jedan sat); Katul, „Poemas“ [šp. izd. Pesme], XIV (požuriću do knjižarskih kovčega); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], I, 117, 9 (skrivena reklama za jednu knjižaru); I, 2 i 113, i IV, 72 (knjižari koje pominje Marcijal); Horacije, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], I, 20 (besramna i egzibicionistička knjiga); Mario Ćitroni, „Poesia e lettori in Roma Antica“ [Poezija i čitaoci u antičkom Rimu], ed. Laterza, Roma-Bari, 1995, str. 12-15 (pojavljuju se bezimena čitaoci, ne više samo prijatelji).

Poglavlje 17: Horhe Karion, „Librerías“ [Knjižare], Editorial Anagrama, Barcelona, 2014, str. 53-54 (o dijalogu između biblioteka i knjižara); Svetonije, „Vida de los doce Césares. Domiciano“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Domicijan], 10, 1

(pogubljenje neugodnog istoričara, njegovi prepisivači i knjižari); Džordž Borou, „La Biblia en España“ [šp. izd. Biblija u Španiji], Ediciones Cid, Madrid, 1967, str. 223, 234, 247, 289 i 300 (portreti španskih knjižara).

Poglavlje 18: Fransoaz Frenkel, „Una librería en París“ [šp. izd. Knjižara u Parizu], ed. Seix Barral, Barcelona, 2017, str. 20 (šegrtovanje za knjižarku); Horhe Karion, „Librerías“ [Knjižare], Editorial Anagrama, Barcelona, 2014, str. 112-114 (Hitle-rova i Mao Cedungova ljubav i mržnja prema knjigama); Džonatan Spens, „Mao Zedong. A Life“ [Mao Cedung. Život], Penguin Books, New York, 2006. (kako je Mao Cedung otvorio knjižaru i zahvaljujući poslovnom uspehu te pustovine mogao mirno da se posveti rušenju kapitalizma); <http://www.abc.es/cultura/libros/abci-mein-kampf-exito-ventas-alemania-201801180148> (Hitler, autor bestselera).

Poglavlje 19: K. Paskual, F. Puće i A. Rivero, „Memoria de la librería“ [Knjižarske beleške], Trama Editorial, Madrid, 2012 (energija knjižara, uticaj na ulicama); Jon Kimhe, u (izd.) Stiven Vadams, „Remembering Orwell“ [Sećanje na Orvela], tom 1: „An Age to Read“ [Doba za čitanje], Harmondsworth, 1984. (Orvelovo knjižarsko iskustvo); „Barómetro de los hábitos de lectura y compra de libros en España en 2017“ [Barometar čitalačkih navika i kupovine knjiga u Španiji 2017.], Federación de Gremios de Editores de España [Strukovni savez španskih izdavača; (broj čitalaca u Aragonu)]; Aransasu Sarija Buil, „Atentados contra librerías en la España de los setenta, la expresión de una violencia política“ [šp. izd. Atentati na knjižare u Španiji sedamdesetih, izražavanje političkog nasilja], u Mari-Klod Šapi, Manuel Peloaj (izd.), „Sucesos, guerras, atentados“ [šp. izd. Događaji, ratovi, atentati], PILAR editores, París, 2009, str. 115-144 (napadi na knjižare tokom Tranzicije); https://elpais.com/diario/1976/11/27/ultima/217897202_850215.html (novembar 1976: napad na knjižare svake druge nedelje); Salman Ruždi, „Joseph Anton“ [šp. izd. Džozef Anton], Barcelona, 2012. i Fernando Baes, „Nueva historia universal de la destrucción de libros“ [Nova opšta

istorija uništavanja knjiga], Editorial Destino, Barcelona, 2011, str. 300-301 (afera Ruždi).

Poglavlje 21: Džon V. Maksvel, „Tracing the Dynabook: A Study of Technocultural Transformations [Tragom dinaknjige: Studija o tehnokulturnim preobražajima], University of British Columbia, 2006. (lični kompjuter kao razvoj knjige); Juen Klejton, „La historia de la escritura“ [šp. izd. Istorija pisanja], Editorial Siruela, Madrid, 2015, str. 322 (rukopisna tradicija dopire do digitalne ere).

Poglavlje 22: Izet Sarajlić, „Después de mil balas“ [šp. izd. Posle hiljadu metaka], Editorial Seix Barral, Barcelona, 2017, str. 90 (a ja budala gotovo poverovah).

Poglavlje 23: K. H. Roberts i T. K. Skit, „The Birth of the Codex“ [Nastanak kodeksa], Cambridge University Press, Cambridge, 1987, str. 76 (u jedan kodeks staje šest puta više teksta nego u jedan svitak); Plinije, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], VII 21, 85 (Ciceron tvrdi da je video „Ilijadu“ koja staje u orahovu ljusku); E. G. Tarner, „Greek Papyri. An introduction“ [Grčki papirusi. Uvod], Oxford, 1980, str. 204 (jedan prodavac knjiga od vrata do vrata u antičkom Rimu); Guljelmo Kavalo, „Entre el volumen y el codex. La lectura en el mundo romano“ [šp. izd. Između toma i kodeksa. Čitanje u rimskom svetu], u G. Cavalo i R. Šartije (izd.), „Historia de la lectura en el mundo occidental“ [šp. izd. Istorija čitanja u zapadnom svetu], Editorial Taurus, Madrid, 2001, str. 111 i sled. (nastanak kodeksa i povećanje broja čitalaca).

Poglavlje 24: Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], X, 8 (Paula hoće da se uda za mene, a ja neću da se oženim Paulom: stara je. Hteo bih da je starija); Marcijal, „Apophoreta“, 183-196 (epigrami o knjigama); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], I, 2 (predstavljanje sopstvene knjige u formatu kodeksa); Guljelmo Kavalo, „Entre el volumen y el codex. La lectura en el mundo romano“ [šp. izd. Između toma i kodeksa. Čitanje u rimskom svetu], u G. Cavalo i R. Šartije (izd.), „Historia de la lectura en el mundo occidental“ [šp. izd. Istorija čitanja u zapadnom svetu], Editorial Taurus, Madrid, 2001, str. 143 (hrišćani više vole kodeks).

- Poglavlje 25:** Elisa Ruis Garsija, „Introducción a la codicología“ [Uvod u nauku o kodeksima], Editorial Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2002, str. 120-135 (od svitka do kodeksa); https://elpais.com/tecnologia/2019/01/07/actualidad/1546837065_279280.html (televizori koji se mogu smotati); Ipolito Escolar, „Manual de historia del libro“ [Priručnik o istoriji knjige], Editorial Gredos, Madrid, 2000, str. 99-100 (zamena i preživljavanje svitka).
- Poglavlje 26:** Agustín Sanés Vidal, „Historia del cine“ [Istorija filma], Editorial Historia 16, Madrid, 1997, str. 9-10 (filmovi pretvoreni u češljeve); Temistije, „Discursos“ [šp. izd. Besede], IV 59 d- 60 c i Jeronim, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], 141 (napor da se spasu biblioteke u Carigradu i Cezareji).
- Poglavlje 27:** Svetonije, „Vida de los doce Césares. Cayo Julio César“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Gaj Julije Cezar], 82, 2 (Cezarovo ubistvo); Beri Straus, „La muerte de César“ [šp. izd. Cezarova smrt], Ediciones Palabra, Madrid, 2016 (najčuvenije ubistvo u istoriji); Svetonije, „Vida de los doce Césares. Cayo Julio César“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Gaj Julije Cezar], 44, 2 (Cezar je nameravao da sagradi prvu javnu biblioteku u Rimu); Jeronim, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], 33, 2 (Varon je napisao raspravu o bibliotekama); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], VII, 30, 115 y XXXV, 2; Isidor, „Etimologías“ [šp. izd. Etimologije], 6, 5, 1 (podaci o biblioteci Asinijusa Polija); T. Kit Di, „Public Libraries in Ancient Rome: Ideology and Reality“ [Javne biblioteke u antičkom Rimu: ideologija i stvarnost], Libraries & Culture 29, 1997, str. 289 (biblioteke kao sredstvo zvaničnog priznavanja ulaska u kanon); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], IX, predgovor (Marcijal i biste u bibliotekama); Aul Gelije, „Noches áticas“ [šp. izd. Atičke noći], XIX, 5 (noćna rasprava o Aristotelu i snegu); Fronton, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], IV, 5, 2 (Marko Aurelije i Fronton pozajmljuju knjige iz rimskih biblioteka); Filipo Koareli, „La Colonna Traiana“ [Trajanov stub], Editorial Colombo, Roma, 1999. (Trajanov stub kao kameni svitak); L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u

antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 88-94 (rekonstrukcija rimskih biblioteka).

Poglavlje 28: L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 95-98 (biblioteke u rimskim kupatilima); Marcial, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], VII, 34, 4-5 (Šta je gore od Nerona? A šta bolje od njegovih termi?); Seneka, „Epístolas a Lucilio“ [šp. izd. Pisma prijatelju Luciliju], 56, 1-2 (graja u termama); „Vida de San Teodoro de Siqueón“ [šp. izd. Životopis prebodobnog Teodora Sikeota], 20 (smrad svetosti); Kliment Aleksandrijski, „Stromata“ [Stromate], VII, 7, 36 (dobar hrišćanin ne želi dobro da miriše); Džeri Toner, „Setenta millones de romanos“ [šp. izd. Sedamdeset miliona Rimljana], Editorial Crítica, Barcelona, 2012, str. 230-231 (vodena uživanja u Rimu).

Poglavlje 29: „Corpus Inscriptionum Latinarum“ (CIL), 5 . 5262 (Plinije Mlađi poklanja biblioteku svom rodnom gradu); CIL 10.4760 (biblioteka koju je poklonila Matidija); CIL 11.2704 (biblioteka u Volsiniju); V. V. Haris, „Ancient Literacy“ [Drevna pismenost], Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London, 1989, str. 273 (na Zapadu poznate samo dve biblioteke); Apulej, „Florida“ XVIII, 8 (biblioteka u Kartagini); L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 113 i sled. (biblioteke van Rima).

Poglavlje 30: Oliver Hilmes, „Franz Liszt: Musician, Celebrity, Superstar“ [Franc List: muzičar, slavna ličnost, superstar], Yale University Press, 2016 (fenomen fanova otpočeo je s Listom); Plinije Mlađi, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], II, 3 (pustolovno putovanje jednog hispanskog obožavaoca Tita Livija kako bi upoznao svog idola); Horacije, „Odas“ [šp. izd. Ode], II, 20; Propercije, „Elegías“ [šp. izd. Elegije], II, 7, i Ovidije, „Tristes“ [šp. izd. Tuge], IV 9 i 10 (uspešni autori se osećaju kao međunarodne zvezde); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], VII, 88 i XI, 3 (nove Marcijalove knjige mogle su se kupiti u Beču, a oglasavane su i u Britaniji); Plinije Mlađi, „Epístolas“

[šp. izd. Pisma], IX, 11 (knjižara u Lionu); Juvenal, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], XV, 108 (ko je još video da stoik bude iz Kantabrije?); Svetonije, „Vida de Virgilio“ [šp. izd. Vergilijev život], 6, 11 (Vergilije beži od obožavalaca).

Poglavlje 31: Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], XII, 31 (opis imanja koje je Marcijalu poklonila udovica Marsela; Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], predgovor knjizi XII (Marcialu nedostaju biblioteke, pozorišta, sastanci, prefinjenost poslova, pronicljivost mišljenja: rimska uživanja).

Poglavlje 32: Ciceron, „Contra Pisón“ [šp. izd. Protiv Pizona], 22 (Pizon u smradu i kaljuzi svojih Grka); Stiven Grinblat, „El giro“ [šp. izd. Obrt], Editorial Crítica, Barcelona, 2014, str. 65 i sled. (filozofski razgovori u kući Lucija Kalpurnija Pizona); Meri Bird, „Pompeya“ [šp. izd. Pompeja], Editorial Crítica, Barcelona, 2009, str. 7 i sled. (prekinuti životi).

Poglavlje 34: Mario Ćitroni, „Poesia e lettori in Roma Antica“ [Poezija i čitaoci u antičkom Rimu], Ed. Laterza, Roma-Bari, 1995, str. 459-464 (Ovidije i porast čitalačke publike); Ovidije, „Tristitia“ [Tuge], IV, 10, 21-26 (roditeljska upozorenja: od poezije se ne živi); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], V, 34; V, 37 i X, 61 (Marcijalova strast prema Erotion, robinji koja je umrla sa šest godina); Ovidije, „Arte de amar“ [šp. izd. Umeće ljubavi], II, 665 i sled. (više volim ljubavnicu koja je prešla trideset petu); Pascal Kinjar, „El sexo y el espanto“ [šp. izd. Seks i zastrašenost], Editorial Minúscula, Barcelona, 2014, str. 15 (Ovidije je prvi Rimljanin koji smatra da je želja uzajamna); Ovidije, „Tristitia“ [Tuge], II, 212 (majstor skarednih preljuba); Plutarh, „Vidas paralelas. Catón el Joven“ [šp. izd. Naporedni životopisi. Katon Mlađi], 25 (Marcija, pozajmljena supruga); Ovidije, „Tristitia“ [Tuge], II, 207 (upropastila su me dva zločina: jedna pesma i jedna greška); Ovidije, „Tristitia“ [Tuge], I, 1, 67 (nisam više učitelj ljubavi; to delo je već otplatilo kaznu koju je zaslužilo); Aurelije Viktor, „Epítome de los Césares“ [šp. izd. Epitom iz Cezarâ], I, 24 (Avgust je kaznio progonstvom pesnika Ovidija jer je napisao tri knjižice o umeću ljubavi); Ovidije, „Tristitia“ [Tuge], III, 1 (izgnani stihovi).

Poglavlje 35: Tacit, „Historias“ [šp. izd. Istorija], I, 1 (retko srećna vremena u kojima je dozvoljeno da svako misli ono što hoće i govori ono što misli); Svetonije, „Vida de los doce Césares. Tiberio“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Tiberije], 45 i Tacit, „Anales“ [šp. izd. Anali], IV, 34 (proces Kremuciju Kor-du); Seneka, „Consolación a Marcia“ [šp. izd. Uteha za Marciju], XVI, 1 (žene poseduju istu intelektualnu moć kao muškarcima i istu sposobnost za plemenite i velikodušnije radnje); Tacit, „Anales“ [šp. izd. Anali], IV, 35 (kažnjeni talenti se više cene); Luis Hil, „Censura en el mundo antiguo“ [Cenzura u antičkom svetu], Alianza Editorial, Madrid, 2007, str. 190 i sled. (cenzura u Rimskom carstvu); Svetonije, „Vida de los doce Césares. Calígula“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Kaligula], 34 (Kaligula zamalo da uništi Homerove knjige); Elije Lampridije (Ilija Crijević), „Historia Augusta. Cómodo“ [šp. izd. Carska povest. Komod], 10, 2 (Komod zabranjuje čitanje Svetonija pod pretnjom smrtne kazne i to tako da optuženog u areni raščereče divlje zveri); Kasije Dion „Historia romana“ [šp. izd. Rim-ska istorija], LXXVIII, 7 (Karakala prihvatio ideju da spali sva Aristotelova dela); Tacit, „Vida de Agrícola“ [šp. izd. Agrikolin život], 2 (izgubili bismo pamćenje zajedno s glasom da je od nas zavisio zaborav kao što je zavisilo čutanje).

Poglavlje 36: K. Hjuston, „The Book: A Cover-to-Cover Exploration of the Most Powerful Object of Our Time“ [Istraživanje od korica do korica o najmoćnijem predmetu našeg doba], V. V. Norton & Company, London, 2016, uvod; <https://www.nytimes.com/2009/07/18/technology/companies/18amazon.html> (Amazon bez prethodnog upozorenja briše „1984“ iz čitačkih uređaja); L. D. Reynolds i N. G. Wilson, „Copistas y filólogos“ [šp. izd. Prepisivači i filolozi], Editorial Gredos, Madrid, 1995, str. 19 (Aristofan Vizantijski stvara sistem interpunkcije); Alberto Mangel, „Una historia de la lectura“ [Priča o čitanju], Alianza Editorial, Madrid, 2002, str. 76-79 (promene u interpunkciji i odvajanju reči); Elisa Ruis Garsija, „Introducción a la codicología“ [Uvod u nauku o kodeksima], Editorial Fundación Germán Sánchez Ruipérez, colección Biblioteca del libro [zbirka

Biblioteca o knjizi] Madrid, 2002, str. 283 (prve ilustracije u knjigama pomagale su u čitanju); Plinije, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XXXV, 11 (Varonove slike); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], XIV, 186 (Vergilijev portret na prednjoj strani jednog kodeksa); F. Baes, „Los primeros libros de la humanidad“ [Prve knjige čovečanstva], Editorial Fórcola, Madrid, 2013, str. 501 (rukopisi s iluminacijama).

Poglavlje 37: L. Kason, „Las bibliotecas del mundo antiguo“ [Biblioteke u antičkom svetu], Editorial Bellaterra, Barcelona, 2003, str. 19-20 (kako su zvali knjige u prvim bibliotekama); Šaverio Baljester, „Los mejores títulos y los peores versos de la literatura latina“ [Najbolji naslovi i najlošiji stihovi u latinskoj književnosti], Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998. i „La titulación de las obras en la literatura romana“ [Naslovljavanje dela u rimskoj književnosti], Cuadernos de Filología Clásica 24, 1990, str. 135-156 (jednoličnost naslova u antičkoj književnosti); Avgustin Hiponski, „Epístolas“ [šp. izd. Pisma], II, 40, 2 (naslov na pražnoj stranici); Lejla Gereiro, „El alma de los libros“ [Duša knjiga], na http://cultura.Tácitoelpais.com/cultura/2013/06/26/actualidad/1372256062_358323.html.

Poglavlje 38: Svetonije, „Vida de los doce Césares. Vespasiano“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Vespazijan], 18 (Kvintilijan, prvi profesor nosilac katedre); Kvintilijan, „Instituciones oratorias“ [šp. izd. Obrazovanje besednika], I, 3, 14-17 (kritika telesnog kažnjavanja u školi); X, 1, 4 (u odbranu neprekidnog obrazovanja); II, 5, 13 (učiniti da učitelj postane izlišan); X, 1, 46-131 (naporedni spiskaovi velikih autora); VI, predgovor, 10 (ne znam kakva to tajna zavist preseca nit naših nada).

Poglavlje 39: Stiven Pinker, „En defensa de la Ilustración“ [šp. izd. U odbranu prosvetiteljstva], Editorial Paidós, Barcelona, 2018, str. 113 (istoriju ne pišu toliko pobednici koliko moćnici); Aul Gelije, „Noches áticas“ [šp. izd. Atičke noći], VI, 13, 1 (klasici su vlasnici velikog bogatstva); Ciceron, „Academica Priora“, 73 (petorazredni pisci); Aul Gelije citira Frontona, „Noches áticas“ [šp. izd. Atičke noći], XIX, 8, 15 (klasični, a ne proleterski autori); Silvija Rico, „Il lessico filologico degli umanisti [Filološki rečnik

humanista], Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1973, str. 379 (Filipo Beroaldo Stariji preuzima termin „klasik“ 1496.); Irene Valjeho, „Una fábula con porvenir“ [Priča koja ima budućnost], u Luis Marselo Martino i Ana Marija Risko (kompilatori), „La profanación del Olimpo“ [Skrnavljenje Olimpa], Editorial Teseo, Buenos Aries, 2018, str. 335 - 355 (istorija reči „klasik“); Italo Kalvino, „Por qué leer los clásicos“ [šp. izd. Zašto čitati klasike], Editorial Siruela, Madrid, 2009; Mark Tven, „Disappearance of Literature“ [Nestanak književnosti], https://www.gutenberg.org/files/3188/3188-h/3188-h.htm#link2H_4_0053; Pjer Bajard, „Cómo hablar de los libros que no se han leído“ [šp. izd. Kako da razgovaramo o knjigama koje niste pročitali], Editorial Anagrama, Barcelona, 2007.

Poglavlje 40: Euripid, „Trojanas“ [šp. izd. Trojanke], 1295 i sled. (Hekubina žalopojka); Seneka, „Epístolas a Lucilio“ [šp. izd. Pisma prijatelju Luciliju], 95, 30-31 (o ratu); Hana Arent, „Entre el pasado y el presente“ [šp. izd. Između prošlosti i sadašnjosti], Editorial Península, Barcelona, 1996, str. 16 (budućnost je ta koja nas vodi u prošlost).

Poglavlje 41: Herbert Opel, „KANWN. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischer Entsprechungen (Regula-norma)“ [O istoriji značenja reči i njenih latinskih ekvivalenata (Regula-norma)], u Philologus Supplementband XXX, 1-116 (istorija reči „kanon“); Plinije Stariji, „Historia natural“ [šp. izd. Istorija prirode], XXXIV, 19, 55 (Dorifor predstavlja srazmere Polikletovog kanona); Aristotel, „Ética nicomaquea“ [šp. izd. Nikomahova etika], 1113 a, 29 (častan i pošten čovek kao uzor ponašanja); Jevsevije, „Historia eclesiástica“ [šp. izd. Istorija crkve], VI, 25, 3 (crkveni kanon); David Runken, „Historia critica oratorum Graecorum“ [Kritička istorija grčkih besednika], Leiden, 1786, str. 386 (prva upotreba pojma „književni kanon“); Teri Iglton, „Cómo leer literatura“ [šp. izd. Kako čitati književnost], Editorial Península, Barcelona, 2016, str. 195-227 (istorijska promene u književnim ukusima); Dž. M. Kuci, „Qué es un clásico?, una conferencia“ en „Costas extrañas. Ensayos 1986-1999“ [šp. izd. Šta je klasik?, predavanje, u Čudne obale.

Eseji 1986-1999], 2004, pag. 25 (prošlost kao sila koja oblikuje sadašnjost).

Poglavlje 42: Svetonije, „Sobre los gramáticos ilustres“ [šp. izd. O slavnim gramatičarima], 16, 2 (Kvint Cecilijus Epirota odlučuje da se u školi proučavaju živi autori); Meri Bird, „SPQR“, Editorial Crítica, Barcelona, 2016, str. 503 (Vergilijevi stihovi u Pompeji); Horacije, „Odas“ [šp. izd. Ode], I, 1, 35-36 (ako me uvrstiš među pesnike) i II, 30, 1 (trajniji od bronze); Ovidije, „Metamorfosis“ [Metamorfoze], XV, 871 (delo koje neće moći da unište ni Jupiterov bes, ni oganj, ni oružje ni proždrljivost vremena); Marcijal, „Epigramas“ [šp. izd. Epigrami], III, 2 (fišeci za tamjan i biber); Migel de Servantes, „Don Quijote de la Mancha“ [Don Kihot od la Manče], prvi deo, poglavlje IX (svežnjevi papira za svilara u ulici Alkana); Vilijem Blejds, „Los enemigos de los libros“ [šp. izd. Neprijatelji knjiga], Editorial Fórcola, Madrid, 2016, str. 62 (dragocena knjiga snabdeva papirom jedan klozet); https://www.elconfidencial.com/cultura/2015-06-27/asi-mueren-los-libros-que-no-se-venden_899696/ (uništavanje i reciklaža knjiga koje se ne prodaju); Alberto Olmos, „Los nazis no quemaron tantos libros como nosotros“ [Nacisti nisu spalili toliko knjiga kao mi] na https://blogs.elconfidencial.com/cultura/mala-fama/2016-07-20/nazis-quemar-destruir-libros_1235594/.

Poglavlje 43: Tibul, „Elegías“ [šp. izd. Elegije], III, 13 (= IV, 7) i III, 14, 6 (Sulpicija objavljuje svoju strast i žali se na ujakov nadzor); slobodan prevod Sulpicijinih stihova inspirisan prepisom Leonor Silvestri; Svetonije, „Vida de los doce Césares. Tiberio“ [šp. izd. Životopis dvanaest Cezara. Tiberije], 35, 2; Tacit, „Anales“ [šp. izd. Anali], II, 85,1, i „Digesto“, 48, 5, 11 (žene iz visokog sloja javno se izjašnjavaju kao prostitutke da bi se pobunile protiv zakona o preljubi); Juvenal, „Sátiras“ [šp. izd. Satire], II, 37 (šp. izd. Spavaš li *lex Iulia*?); Ovidije, „Fastos“ [šp. izd. Fasti], II, 583-616 (legenda o boginji Taciti Muti); Eva Kantarelja, „Pasado próximo. Mujeres romanas de Tácita a Sulpicia“ [Blisko-buduća prošlost. Rimske žene od Tacite do Sulpicije], Ediciones Cátedra, Universitat de València e Instituto de la Mujer, Madrid, 1997, str. 181-188 (Sulpicijine pesme su preživele zahvaljujući

greški); Marija Dolores Miron, „Plutarco y la virtud de las mujeres“ [Plutarh i ženska vrlina], u Marta Gonsales Gonsales (izd.), „Mujeres de la Antigüedad: texto e imagen“ [Antičke žene: tekst i slika], ediciones electrónicas de la Universidad de Málaga, 2012. (podvizi žena po Plutarhu); Aurora Lopes, „No sólo hilaron lana. Escritoras romanas en prosa y en verso“ [Nisu samo prele vun. Rimske spisateljice u prozi i stihu], Ediciones Clásicas, Madrid, 1994. (dvadeset četiri Rimljanke objavile su knjige).

Poglavlje 44: Agustín Sances Vidal, „La especie simbólica“ [Simbolična vrsta], Universidad Pública de Navarra, Cátedra Jorge Oteiza, Pamplona, 2011, str. 38 i sled. (tekstovi i tkanja).

Poglavlje 45: Kasije Dion, „Historia romana“ [šp. izd. Rimska istorija], LXXVIII, 9, 4 (Karakala daje državljanstvo svim slobodnim stanovnicima carstva); Meri Bird, „SPQR“, editorial Crítica, Barcelona, 2016, str. 561 (Karakalin ukaz); Elije Aristid, „Encomio de Roma“ [šp. izd. Pohvala Rima], XXVI, 60 (niko ko zasluži poverenje nije stranac); Luka Skučimara, „Los confines del mundo. Historia del cosmopolitismo desde la Antigüedad hasta el siglo XVIII“ [šp. izd. Granice sveta. Istorija kosmopolitizma od antike do XVIII veka], KRK Ediciones, Oviedo, 2017, str. 127-140 (rimski kosmopolis); Stiven Grinblat, „El giro. De cómo un manuscrito olvidado contribuyó a crear el mundo moderno“ [šp. izd. Obrt. Kako je jedan zaboravljeni rukopis doprineo stvaranju modernog sveta], editorial Crítica, Barcelona, 2014, str. 81 (ono što je izgledalo stabilno, ispostavilo se kao krhko).

Poglavlje 46: Amijan Markelin, „Historias“ [šp. izd. Pripovesti], XIV, 6, 18 (biblioteke su bile zatvorene kao grobovi); Erih Auerbah, „Lenguaje literario y público en la Baja Latinidad y en la Edad Media“ [šp. izd. Književni i govorni jezik u ranom i kasnijem srednjem veku], editorial Seix Barral, Barcelona, 1966, str. 229 i sled. (broj čitalac na prelazu iz antike u srednji vek).

Poglavlje 47: Ketrin Niksi, „La edad de la penumbra. Cómo el cristianismo destruyó el mundo clásico“ [šp. izd. Mračno doba. Kako je hrišćanstvo uništilo klasični svet], Editorial Taurus, Barcelona, 2018, str. 19 i sled. (car Justinijan zabranjuje paganima da podučavaju i raspušta Akademiju); L. D. Reynolds i N. G. Wilson,

„Copistas y filólogos“ [šp. izd. Prepisivači i filolozi], Editorial Gredos, Madrid, 1995, str. 81 i sled. (manastirske biblioteke u mračnim vekovima); F. Baes, „Los primeros libros de la humanidad“ [Prve knjige čovečanstva], Editorial Fórcola, Madrid, 2013, str. 501 i sled. (iluminiranje rukopisa); S. Grinblat, „El giro. De cómo un manuscrito olvidado contribuyó a crear el mundo moderno“ [šp. izd. Obrt. Kako je jedan zaboravljeni rukopis doprineo stvaranju modernog sveta], Editorial Crítica, Barcelona, 2014, str. 23 i sled. (tragači za knjigama u humanizmu); L. D. Reynolds i N. G. Wilson, „Copistas y filólogos“ [šp. izd. Prepisivači i filolozi], Editorial Gredos, Madrid, 1995, str. 121 (glad humanista za klasičnim tekstovima); Rajnhard Vitman, „¿Hubo una revolución en la lectura a finales del siglo XVIII?“ [Da li se krajem XVIII veka odigrala revolucija čitanja?], u G. Kavalo i R. Šartije (izd.), „Historia de la lectura en el mundo occidental“ [šp. izd. Istorija čitanja u zapadnom svetu], Editorial Taurus, Madrid, 2001, str. 497-537 (manija čitanja i pismenost u brojkama).

Poglavlje 48: Štefan Cvajg, „Mendel el de los libros“ [šp. izd. Mendel knjigoljubac], Editorial Acontilado, Barcelona, 2015, str. 57 (knjige se pišu da sjedine ljude); Volter Bendžamin, „Tesis de filosofía de la historia“ [Teze o filozofiji istorije], u „Discursos interrumpidos“ [Prekinuti govori] I, Taurus Ediciones, Madrid, 1973, str. 182 (nikad nema dokumenta kulture koji istovremno nije i varvarski).

Epilog

Žan Kanela Šnicer, „Reaching Out to the Mountains: The Pack Horse Library of Eastern Kentucky“ [Savladati planine: slanje biblioteke na konjima u istočnom Kentakiju], The Register of the Kentucky Historical Society, tom. 95, br. 1, 1997, str. 57-77 (biblioteke na konju u Kentakiju); Juval Noa Harari, „Sapiens: de animales a dioses. Una breve historia de la humanidad“ [šp. izd. Sapijens: od životinja do bogova. Kratka istorija čovečanstva], Editorial Debate, Barcelona, 2014, str. 122 (mitologija je imala malo mogućnosti da preživi).

BIBLIOGRAFIA

- ADICHIE, CH. N., *El peligro de la historia única*, traducción de Cruz Rodríguez Juiz, editorial Random House, Barcelona, 2018 (edición original: *The Danger of a Single Story*, 2009).
- AGUIRRE, J., *Platón y la poesía*, editorial Plaza y Valdés, Madrid, 2013.
- ALTARES, G., *Una lección olvidada. Viajes por la historia de Europa*, Tusquets Editores, Barcelona, 2018.
- ANDRÉS, R., *Semper dolens. Historia del suicidio en Occidente*, editorial Acanalado, Barcelona, 2015.
- ARGULLOL, R., *Visión desde el fondo del mar*, editorial Acanalado, Barcelona, 2010.
- AUERBACH, E., *Lenguaje literario y público en la Baja Latinidad y en la Edad Media*, traducción de Luis López Molina, editorial Seix Barral, Barcelona, 1966 (edición original: *Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter*, 1957).
- BÁEZ, F., *Los primeros libros de la humanidad. El mundo antes de la imprenta y el libro electrónico*, editorial Fórcola, Madrid, 2013.
- , *Nueva historia universal de la destrucción de los libros. De las tablillas sumerias a la era digital*, editorial Destino, Barcelona, 2011.

- BAJTÍN, M., *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, traducción de Julio Forcat y César Conroy, Barral editores, Barcelona, 1971 (edición original: *Tvoscerstvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura sred-nevekov'ja Rennsansa*, 1965).
- BARBA, A., *La risa caníbal. Humor, pensamiento cínico y poder*, editorial Alpha Decay, Barcelona, 2016.
- BASANTA, A., (ED.), *La lectura*, editorial CSIC y Los libros de la Catarata, Madrid, 2010.
- , *Leer contra la nada*, editorial Siruela, Madrid, 2017.
- BAYARD, P., *Cómo hablar de los libros que no se han leído*, traducción de Albert Galvany, editorial Anagrama, Barcelona, 2008 (edición original: *Comment parler des livres que l'on n'a pas lus?*, 2007).
- BEARD, M., *Mujeres y poder: un manifiesto*, traducción de Silvia Furió, editorial Crítica, Barcelona, 2018 (edición original: *Women & Power*, 2017).
- , *SPQR. Una historia de la antigua Roma*, traducción de Silvia Furió, editorial Crítica, Barcelona, 2016 (edición original: *SPQR. A History of Ancient Rome*, 2015).
- BEARD, M. y J. HENDERSON, *El mundo clásico: Una breve introducción*, traducción de Manuel Cuesta, Alianza Editorial, Madrid, 2016 (edición original: *Classics. A very Short Introduction*, 1995).
- BELTRÁN, L., *Estética de la risa. Genealogía del humorismo literario*, Ficticia Editorial, México, 2016.
- , *La imaginación literaria. La seriedad y la risa en la literatura occidental*, editorial Montesinos, Barcelona, 2002.
- BENJAMIN, W., *Desembalo mi biblioteca. Un discurso sobre el coleccionismo*, traducción de Fernando Ortega, José J. de Olañeta editor, Mallorca, 2015 (edición original: *Ich packe meine Bibliothek aus. Eine Rede über das Sammeln*, 1931).
- , *Discursos interrumpidos I*, traducción de Jesús Aguirre, editorial Taurus, Madrid, 1973.
- BERNAL, M., *Atenea negra*, traducción de Teófilo de Lozoya, editorial Crítica, Barcelona, 1993 (edición original: *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, 1987).

- BLADES, W., *Los enemigos de los libros. Contra la biblioclastia, la ignorancia y otras bibliopatías*, traducción de Amelia Pérez de Villar, editorial Fórcola, Madrid, 2016 (edición original: *The Enemies of Books*, 1896).
- BLOM, P., *El coleccionista apasionado. Una historia íntima*, traducción de Daniel Najmías, editorial Anagrama, Barcelona, 2013 (edición original: *To Have and to Hold*, 2002).
- , *Gente peligrosa. El radicalismo olvidado de la Ilustración europea*, traducción de Daniel Najmías, editorial Anagrama, Barcelona, 2012 (edición original: *A Wicked Company*, 2010).
- BLOOM, H., *El canon occidental*, traducción de Damián Alou, editorial Anagrama, Barcelona, 1995 (edición original: *The Western Canon: The Books and School of Ages*, 1994).
- BOARDMAN, J., J. GRIFFIN Y O. MURRAY, *Historia Oxford del mundo clásico. 1. Grecia*, traducción de Federico Zaragoza, Alianza Editorial, Madrid, 1993 (edición original: *The Oxford History of the Classical World*, 1986).
- BROTTMAN, M., *Contra la lectura*, traducción de Lucía Barahona, Blackie Books, Barcelona, 2018 (edición original: *The Solitary Vice. Against Reading*, 2008).
- CABALLÉ, a., *Una breve historia de la misoginia*, editorial Lumen, Barcelona, 2005.
- CALVINO, I., *Por qué leer los clásicos*, traducción de Aurora Bernárdez, editorial Siruela, Madrid, 2009 (edición original: *Perché leggere i classici*, 1995).
- CANFORA, L., *Conservazione eperdita dei classici*, editorial Stilo, Bari, 2016.
- , *La biblioteca desaparecida*, traducción de Xilberto Llano Caelles, Ediciones Trea, Gijón, 1998 (edición original: *La biblioteca scomparsa*, 1990).
- CANTARELLA, E., *Pasado próximo. Mujeres romanas de Tácita a Sulpicia*, traducción de Isabel Núñez, Ediciones Cátedra, Universitat de València e Instituto de la Mujer, Madrid, 1997 (edición original: *Passato prossimo: donne romane da Tacita a Sulpicia*, 1996).
- , *La calamidad ambigua: condición e imagen de la mujer en la antigüedad griega y romana*, traducción de Andrés Pociña,

- Ediciones Clásicas, Madrid, 1991 (edición original: *L'ambiguo malanno. La donna nell'antichità greca e romana*, 1981).
- CARRÈRE, E., *El Reino*, traducción de Jaime Zulaika, editorial Anagrama, Barcelona, 2015 (edición original: *Le Royaume*, 2014).
- CARRIÓN, J., *Librerías*, editorial Anagrama, Barcelona, 2014.
- CARSON, A., *Eros. Poética del deseo*, traducción de Inmaculada C. Pérez Parra, editorial Dioptrías, Madrid, 2015 (edición original: *Eros the Bittersweet*, 1986).
- CASSON, L., *Las bibliotecas del mundo antiguo*, traducción de María José Aubet, editorial Bellaterra, Barcelona, 2003 (edición original: *Libraries in the Ancient World*, 2001).
- CAVALLO, G. Y R. CHARTIER (EDS.), *Historia de la lectura en el mundo occidental*, traducción de María Barberán y Mari Pepa Palomero, editorial Taurus, Madrid, 2001 (edición original: *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, 1997).
- CERVELLÓ, J., *Escrituras, lengua y cultura en el antiguo Egipto*, Ediciones UAB, colección El espejo y la lámpara, Barcelona, 2016.
- CITRONI, M., *Poesía e lettori in Roma antica*, Ediciones Laterza, RomaBari, 1995.
- CLAYTON, E., *La historia de la escritura*, traducción de María Condor, editorial Siruela, Madrid, 2015 (edición original: *The Golden Thread. The Story of Writing*, 2013).
- COETZEE, J. M., *Costas extrañas. Ensayos 1986-1999*, traducción de Pedro Tena, editorial Debate, Barcelona, 2004 (edición original: *Stranger Shores*, 2001).
- CRIBIORE, R., *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- DE LA FUENTE, I., *El exilio interior. La vida de María Moliner*, editorial Turner, Madrid, 2011.
- DZIELSKA, M., *Hipatia de Alejandría*, traducción de José Luis López Muñoz, editorial Siruela, Madrid, 2009 (edición original: *Hypatia of Alexandria*, 1995).
- EAGLETON, T., *Cómo leer literatura*, traducción de Albert Vitó i Godina, editorial Península, Barcelona, 2016 (edición original: *How to Read Literature*, 2013).

- EASTERLING, P. E. Y B. M. W. KNOX (EDS.), *Historia de la literatura clásica. Cambridge University. 1. Literatura griega*, traducción de Federico Zaragoza Alberich, editorial Gredos, Madrid, 1990 (edición original: *The Cambridge History of Classical Literature. 1. Greek Literature*, 1985).
- ECO, U., *El vértigo de las listas*, editorial Lumen, Barcelona, 2009 (edición original: *Vertigine della lista*, 2009).
- ECO, U. Y J.-C. CARRIÈRE, *Nadie acabará con los libros. Entrevistas realizadas por Jean-Philippe de Tonnac*, traducción de Helena Lozano Miralles, editorial Lumen, Barcelona, 2010 (edición original: *N'espérez pas vous débarrasser des livres*, 2009).
- ESCOLAR, H., *Manual de historia del libro*, editorial Gredos, Madrid, 2000.
- ESTEBAN, Á., *El escritor en su paraíso*, editorial Periférica, Cáceres, 2014.
- FRÄNKEL, H., *Poesía y filosofía de la Grecia arcaica*, traducción de Ricardo Sánchez Ortiz, editorial Visor, Madrid, 1993 (edición original: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, 1962).
- GARCÍA GUAL, C., *La muerte de los héroes*, Editorial Turner, Madrid, 2016. —, *Los siete sabios (y tres más)*, Alianza Editorial, Madrid, 2007.
- GENTILI, B., *Poesía y público en la Grecia antigua*, traducción de Xavier Riu, editorial Quaderns Crema, Barcelona, 1996 (edición original: *Poesia e pubblico nella Grecia antica*, 1984).
- GIL, L., *Censura en el mundo antiguo*, Alianza Editorial, Madrid, 2007.
- GÓMEZ ESPELOSÍN, F. J. Y A. GUZMÁN GUERRA, *Alejandro Magno*, Alianza Editorial, Madrid, 2005.
- GREENBLATT, S., *El gpro. De cómo un manuscrito olvidado contribuyó a crear el mundo moderno*, traducción de Juan Rabaseda y Teófilo de Lozoya, editorial Crítica, Barcelona, 2014 (edición original: *The Swerve. How the World Became Modern*, 2011).
- HARARI, Y N., *Sapiens: de animales a dioses. Una breve historia de la humanidad*, traducción de Joandomenec Ros, editorial Debate,

- Madrid, 2014 (edición original: *Sapiens: A Brief History of Humankind*, 2011).
- HARRIS, W. V., *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., y Londres, 1989.
- HAVELOCK, E. A., *La musa aprende a escribir. Reflexiones sobre oralidad y escritura desde la Antigüedad hasta el presente*, traducción de Luis Bredlow Wenda, editorial Paidós, Barcelona, 1996 (edición original: *The Muse Learns to Write*, 1986).
- , *Prefacio a Platón*, traducción de Ramón Buenaventura, editorial Visor, Madrid, 1994 (edición original: *Preface to Plato*, 1963).
- HOUSTON, K., *The Book: A Cover-to-Cover Exploration of the Most Powerful Object of Our Time*, W. W. Norton & Company, Londres, 2016.
- HUSTVEDT, S., *Vivir, pensar, mirar*, traducción de Cecilia Ceriani, editorial Anagrama, Barcelona, 2013 (edición original: *Living, Thinking, Looking*, 2012).
- JANÉS, C., *Guardar la casa y cerrar la boca. En torno a la mujer y la literatura*, editorial Siruela, Madrid, 2015.
- JENKYNs, R., *Un paseo por la literatura de Grecia y Roma*, traducción de Silvia Furió, editorial Crítica, Barcelona, 2015 (edición original: *Classical Literature*, 2015).
- JULLIEN, F., *De lo universal, de lo uniforme, de lo común y del diálogo entre las culturas*, traducción de Tomás Fernández y Beatriz Eguibar, editorial Siruela, Madrid, 2010 (edición original: *De l'universel, de l'uniforme, du commun et du dialogue entre les cultures*, 2008).
- , *La identidad cultural no existe*, traducción de Pablo Cuartas, editorial Taurus, Barcelona, 2017 (edición original: *Il n'y a pas d'identité culturelle*, 2016).
- KAPUSCINSKI, R., *Viajes con Heródoto*, traducción de Agata Orzeszek, editorial Anagrama, Barcelona, 2006 (edición original: *Podróże z Herodotom*, 2004).
- LAÍN ENTRALGO, P., *La curación por la palabra en la antigüedad clásica*, editorial Anthropos, Barcelona, 2005.
- LANDA, J., *Canon City*, editorial Afinita, México, 2010.

- LANDERO, L., *El balcón en invierno*, editorial Tusquets, Barcelona, 2014.
- , *Entre líneas: el cuento o la vida*, editorial Tusquets, Barcelona, 2001.
- LANE FOX, R., *Alejandro Magno. Conquistador del mundo*, traducción de Maite Solana Mir, editorial Acantilado, Barcelona 2007 (edición original: *Alexander the Great*, 1973).
- LEVINAS, E., *Totalidad e infinito. Ensayo sobre la exterioridad*, traducido por Daniel E. Guillot, Ediciones Sígueme, Salamanca, 2006 (edición original: *Totalité et infini*, 1971).
- LEWIS, N., *Papyrus in Classical Antiquity*, Clarendon Press, Oxford, 1974.
- LLEDÓ, E., *Los libros y la libertad*, editorial RBA, Barcelona, 2013.
- , *El silencio de la escritura*, editorial Austral, Barcelona, 2015.
- , *Sobre la educación*, editorial Taurus, Barcelona, 2018.
- LÓPEZ, A., *No solo hilaron lana. Escritoras romanas en prosa y en verso*, Ediciones Clásicas, Madrid, 1994.
- LORAUX, N., *Los hijos de Atenea: Ideas atenienses sobre la ciudadanía y la división de sexos*, traducido por Montserrat Jufresa Muñoz, editorial Acantilado, Barcelona, 2017 (edición original: *Les enfants d'Athéna. Idées athéniennes sur la citoyenneté et la division des sexes*, 1981).
- LORD, A. B., *The Singer Resumes the Tale*, Cornell University Press, Ithaca y Londres, 1995.
- MADRID, M., *La misoginia en Grecia*, editorial Cátedra, Madrid, 1999.
- MANGUEL, A., *Una historia de la lectura*, traducción de José Luis López Muñoz, Alianza Editorial, Madrid, 2002 (edición original: *A History of Reading*, 1996).
- MARCHÁMALO, J., *Tocar los libros*, editorial Fórcola, Madrid, 2016.
- MARROU, H.-I., *Historia de la educación en la Antigüedad*, traducción de Yago Barja de Quiroga, editorial Akal, Madrid, 2004 (edición original: *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 1948).
- MARTINO, G. Y M. BRUZZESE, *Las filósofas: Las mujeres protagonistas en la historia del pensamiento*, traducción de Merce

- Otero Vidal, editorial Cátedra, Madrid, 1996 (edición original: *Le philosofe. Le donne protagoniste nella storia del pensiero*, 1994).
- MÉNAGE, G., *Historia de las mujeres filósofas*, traducción de Mónica Poole, editorial Cátedra, Madrid, 2000 (edición original: *Historia mulierum philosopharum*, 1690).
- MORSON, G. S. Y M. SCHAPIRO, *Cents and Sensibility. What Economics Can Learn from the Humanities*, Princeton University Press, Princeton, 2017.
- MOVELLÁN, M. Y J. PIQUERO (EDS.), *Los pasos perdidos. Viajes y viajeros en la Antigüedad*, editorial Abada, Madrid, 2017.
- MUÑOZ PÁEZ, a., *Sabias*, editorial Debate, Barcelona, 2017.
- MURRAY, S. a. P., *Bibliotecas. Una historia ilustrada*, traducción de J. M. Parra Ortiz, editorial La Esfera de los Libros, Madrid, 2014 (edición original: *The Library. An Illustrated History*, 2009).
- NIXEY, C., *La edad de la penumbra. Cómo el cristianismo destruyó el mundo clásico*, traducción de Ramón González Ferriz, editorial Taurus, Barcelona, 2018 (edición original: *The Darkening Age*, 2017).
- ORDINE, N., *Clásicos para la vida*, traducción de Jordi Bayod Brau, editorial Acontilado, Barcelona, 2017 (edición original: *Classicer la vita*, 2017).
- OTRANTO, R., *Antiche liste di libri su papiro*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2000.
- PADRÓ, J., *Historia del Egipto faraónico*, editorial Alianza Universidad, Madrid, 1999.
- PASCUAL, C., F. PUCHE Y a. RIVERO, *Memoria de la librería*, Trama Editorial, Madrid, 2012.
- PENNAC, D., *Como una novela*, traducción de Joaquín Jordá, editorial Anagrama, Barcelona, 1993 (edición original: *Comme un roman*, 1992).
- PFEIFFER, R., *Historia de la filología clásica. De los comienzos hasta el final de la época helenística*, traducción de Justo Vicuña y M.a Rosa Lafuente, editorial Gredos, Madrid, 1981 (edición original: *History of Classical Scholarship. From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, 1968).

- PINKER, S., *En defensa de la Ilustración. Por la razón, la ciencia, el humanismo y el progreso*, traducción de Pablo Hermida Lazcano, editorial Paidós, Barcelona, 2018 (edición original: *Enlightenment Now*, 2018).
- POPPER, K. R., *La sociedad abierta y sus enemigos*, traducción de Eduardo Loedel Rodríguez, editorial Paidós, Barcelona, 2010 (edición original: *The Open Society and Its Enemies*, 1945).
- QUIGNARD, P., *El sexo y el espanto*, traducción de Ana Becció, editorial Minúscula, Barcelona, 2014 (edición original: *Le sexe et leffroi*, 1994).
- RADER, O. B., *Tumba y poder. El culto político a los muertos desde Alejandro Magno hasta Lenin*, traducción de María Condor, editorial Siruela, Madrid, 2006 (edición original: *Grab und Herrschaft. Politischer Totenkult von Alexander dem Großen bis Lenin*, 2003).
- REYNOLDS, L. D. Y N. G. WILSON, *Copistas y filólogos*, traducción de Manuel Sánchez Mariana, editorial Gredos, Madrid, 1995 (edición original: *Scribes and Scholars*, 1974).
- ROBERTS, C. H. Y T. C. SKEAT, *The Birth of the Codex*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- ROBINSON, M., *Cuando era niña me gustaba leer*, traducción de Vicente Campos González, editorial Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2017 (edición original: *When I Was a Child I Read Books*, 2012).
- RUIZ GARCÍA, E., *Introducción a la codicología*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, colección Biblioteca del libro, Madrid, 2002.
- SÁNCHEZ VIDAL, A., *La especie simbólica*, Universidad Pública de Navarra, Cátedra Jorge Oteiza, Pamplona, 2011.
- SAUNDERS, N. J., *Alejandro Magno: El destino final de un héroe*, traducción de Emma Fondevila, editorial Círculo de Lectores, Barcelona, 2010 (edición original: *Alexander's Tomb: The Two-Thousand Year Obsession to Find the Lost Conquerer*, 2007).
- SCUCCIMARRA, L., *Los confines del mundo. Historia del cosmopolitismo desde la Antigüedad hasta el siglo XVIII*, traducción de Roger Campione, KRK Ediciones, Oviedo, 2017 (edición original: *I confini del mondo. Storia del cosmopolitismo dall'Antichità al Settecento*, 2006).

- SOLANA DUESO, J., *Aspasia de Mileto. Testimonios y discursos*, editorial Anthropos, Barcelona, 1994.
- , *Aspasia de Mileto y la emancipación de las mujeres*, Amazon e-Book, 2014.
- STEINER, G., *La idea de Europa*, traducción de María Condor, editorial Siruela, Madrid, 2005 (edición original: *The Idea of Europe. An Essay*, 2004).
- STRATEN, G., *Historia de los libros perdidos*, traducción de María Pons, Pasado & Presente Ediciones, Barcelona, 2016 (edición original: *Storie di libri perduti*, 2016).
- SULLIVAN, J. P., *Martial: The Unexpected Classic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- TODOROV, T., *La literatura en peligro*, traducción de Noemí Sobregués, editorial Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2009 (edición original: *La Littérature en peril*, 2007).
- TONNER, J., *Sesenta millones de romanos. La cultura del pueblo en la antigua Roma*, traducción de Luis Noriega, editorial Crítica, Barcelona, 2012 (edición original: *Popular Culture in Ancient Rome*, 2009).
- TURNER, E. G., *Greek Papyri: An Introduction*, Clarendon Press, Oxford, 1980.
- VALCÁRCEL, A., *Sexo y filosofía. Sobre «mujer» y «poder»*, editorial Horas y Horas, Madrid, 2013.
- VEYNE, P., *Sexo y poder en Roma*, traducción de María José Furió, editorial Paidós, Barcelona, 2010 (edición original: *Sexe et pouvoir a Rome*, 2005).
- WATSON, P., *Ideas, historia intelectual de la humanidad*, traducción de Luis Noriega, editorial Crítica, Barcelona 2006 (edición original: *Ideas: A History of Thought and Invention, from Fire to Freud*, 2006).
- ZAFRA, R., *El entusiasmo. Precariedad y trabajo creativo en la era digital*, editorial Anagrama, Barcelona, 2017.
- ZAID, G., *Los demasiados libros*, editorial Debolsillo, Barcelona, 2010. ZAMBRANO, M., *La agonía de Europa*, editorial Trotta, Madrid, 2000. ZGUSTOVA, M., *Vestidas para un baile en la nieve*, editorial Galaxia Gutenberg, Barcelona, 2017.